

Çerkes Ethem Olayı I

Cemal Şener

Cumhuriyet

- Bu araştırma, Kasım 1982'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Yüksek Lisans (master) tezi olarak, Prof. Dr. Toktamış Ateş'in yönetiminde gerçekleşmiştir.

Dizgi - Yayımlayan:

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.

Kasım 2000

CEMAL SENER

ÇERKES ETHEM OLAYI
I

Cumhuriyet

CEMAL ŞENER

1951'de Erzincan - Merkez Güllüce köyünde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini aynı ilde tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji Bölümü'nde Lisans ve İktisat Fakültesi Siyaset Bölümü'nde Yüksek Lisans (master) yaptı. Aynı üniversiteye bağlı Siyasal Bilimler Fakültesi'ndeki görevinden ise Ekim 1983'te ayrıldı.

Kendisi halen Türkiye'nin toplumsal yapısı üstüne araştırmalarını sürdürmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Toktamış Ateş'in Sunuş Yazısı	11
Birinci Baskıya Önsöz	13
İkinci Baskıya Önsöz	17

I. BÖLÜM

Çerkesler Hakkında Kısa Tarihçe	19
Çerkeslerin Milli Kurtuluş Tarihinde Oynadıkları Tarihsel Rol	21
Efe Kime Denir?	25
Çerkes Ethem Kimdir?	28
Çerkes Ethem'in Ulusçu Akıma Katılımı	33

II. BÖLÜM

Çerkes Ethem ve İç İsyanlar	39
Çerkes Ethem ve Yeşilordu	52
Yeşilordu Talimatnamesi	60
Yeşilordu Nizamnamesi	66
Çerkes Ethem'in Bolşevikliği ve Nazım Bey Meselesi ..	71
Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi	81

“Kafalarının ve karakterlerinin özgül özelliklerinden ötürü, etkili bireyler olayların bireysel özelliklerini ve onların bazı özgül sonuçlarını değiştirebilirler ama, onların başka güçler tarafından belirlenen genel eğilimini değiştiremezler.”

Georgi Valentinoviç PLEHANOF
(TARİHTE FERDİN ROLÜ).

SUNUŞ

Çerkes Ethem, yakın tarihimizin, üzerinde çok tartışılan ve yargılara varılan; fakat aynı ölçüde bilinmeyen ve tanınmayan bir kişiliğidir. Hele yakın tarihimizin kimi karanlıkta kalmış önemli noktaları düşünüldüğü zaman; Ethem Bey’le ilgili olarak ileri sürülen hususların, yapılan değerlendirmelerin; olumlu, ya da olumsuz peşin hükümlerden kaynaklandığı ortaya çıkar.

Cemal Şener, Çerkes Ethem olayını, Siyasi Bilimler Yüksek Lisans programında bir tez çalışması çerçevesinde incelemeyi düşündüğünü söylediğinde, bir ikilem içinde kalmıştım. Zira Çerkes Ethem konusundaki bilimsel yaklaşım eksikliğinin bu tür çalışmalarla giderileceğine inanmama karşın, yeterince kaynak bulunup bulunamayacağından kuşku duymaktayım.

Zaman ilerledikçe ve çalışmalar sürdükçe kuşkularımın haklı çıktığını gördüm. Bu alanda kaynak bulunması konusunda gerçekleşen ciddi zorluklar vardı. Ancak çalışmanın sonunda, yukarıdaki “inancımın” da doğrulandığını memnuniyetle gözledim. Zira eldeki son derece sınırlı kaynaklara karşın, sonunda ortaya “bilimsel” sıfatını gönül rahatlığıyla yakıştırabileceğimiz bir çalışma çıktı.

Yukarda da belirtmiş olduğum gibi; yakın tarihimizin kimi bölümleri gerçekten çok karanlıktır. “İnsanın harman olduğu” zor bir dönemde; iyi kötüyle, büyüklük küçüklükle, erdem şerefsizlikle, özveri ihanetle içiçe girmiş, birbirine karışmıştı. Ethem Bey’in Yunan tarafına sığınmasının, bu satırların yazarı tarafından hoşgörülmesi mümkün değildir. Kaldı ki bundan daha da önce “Mustafa Kemal’i TBMM kapısında asacağını” söylemesi, Ethem Bey’in nasıl bir başdönmesi, nasıl bir dava içinde olduğunu, çok daha açık biçimde gösterir. Ancak bu tür davranışları nedeniyle, önceden yaptığı tüm hizmetleri unutacak mıyız? Elbette unutmayacağız. Ve bileceğiz ki; Ethem Bey olmasaydı Ulusal Kurtuluş Savaşımız daha başlangıcında “iç isyanlar” nedeniyle boğulabilirdi. Ancak, bir noktada “Ankara’yı kurtaran” Ethem Bey’in, daha sonra gidip asıl düşmana sığınması, gerçekten elem vericidir, anlaşılması çok güç bir olgudur.

Cemal Şener’in şu anda elinizde tutmakta olduğunuz çalışması, “bu güç olguyu” anlama çabasına yönelik, “İyi niyetli” bir çalışmadır. Çalışmanın eksiklikleri bu iyi niyete bağışlansa gerektir.

Prof.Dr. Toktamış Ateş

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Çalışmanın önsözünde bu konuyu neden seçtiğime ve ne gibi sorunlarla karşılaştığıma ait bazı şeyler yazmak istiyorum.

Son yıllarda yakın tarihimiz, toplumbilimcilerin önceki yıllara göre daha fazla ilgisini çekmiştir. Bu konuda sosyal, ekonomik, siyasal vs. araştırmalar artmıştır. Bunlar sevindirici şeylerdir. Bu ilgi ve çabalar ürünlerini vermeye başlamıştır ve devam etmektedir.

Bugünü dünden ayıramayız. Bugünü iyi anlayıp doğru değerlendirme yapmak için dünü iyi bilmek lâzımdır. Bugünkü olguların kökü dündedir. Birden var olmamışlardır. Dün ile bugün arasındaki süreci iyi bilmek lazımdır. Bugünkü olguların doğru yorumlanması geçmişin doğru analizi ile birlikte yürütülürse bir anlam kazanır. Yoksa havanda su dögmekten başka bir şey yapılmamış olunur.

Böyle olunca, ülkemizdeki, siyasal yapı ile ciddi bir şekilde ilgilenen siyasal bilimcinin toplumsal yapımızın dününü ve bugününü iyi bilmesi gerekir.

Elinizdeki çalışma bu amacın küçük bir parçası olarak kabul edilmelidir.

Geçmişimizi öğrenmenin bir aracı olan orta öğrenimdeki tarih dersleri, bozuk eğitim sisteminden ve hatalı tarih öğretme anlayışından dolayı sevimsiz bir hale gelmiştir.

Tarih, gerçek yönleriyle öğretilmediği için itici olmaktadır. Bugünkü azgelişmişlik ve yarattığı sorunlar karşısında geçmiş abartılarak doyum sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bu yanlış tarih öğretme anlayışı bozuk eğitim sistemi ile de birleşince, tarih öğrenmeye karşı bir tepki oluşmaktadır. Hatta giderek bu derslerin öğretilmesinin gereksizliğine de inanılmaktadır. Neticede, ders kitapları yoluyla sağlanan öğrenmenin gereksizliğine varılmaktadır.

Bu anlayışlar belli çevrelerce teorik çerçeveler oluşturularak savunulmuş ve öğrenci gençliğin bozuk eğitim sistemine olan tepkisi ile birleşince hayli başarılı da olmuştur.

Ders kitaplarından öğrenmeye karşı tepki genelde öğrenmeye tepkiye dönmüştür.

Böyle olunca da bu tür kurumlardan mezun olanlar “bilimden gerekli oranda nasibini almamış” aydınları oluşturmuştur.

Son yıllarda bu eksiklerini gidermeye çalışanlar sevindirici bir şekilde artmaktadır. Ancak bu sefer de başka sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunların başında dil sorunu vardır. Buradaki sorun, yabancı dil (İngilizce, Fransızca vs.) bilmek değil, kendi dil sorunumuzdur.

Daha önce yapılmış araştırmaları ilk kaynaklardan belgeleri incelemek için araştırmanın dilini bilmek gerekir. Bu araştırmalar ise genellikle Arapça, Osmanlıca, Eski Türkçe vs.dir.

Ülkemiz aydını -özel çabasıyla öğrenebildiğinin dışında, ki o da çok az- bu adı geçen dilleri bilmez. Araştırma yapmak

istediği zaman, genel olarak dil bakımından şu sorunlarla karşılaşır: Birincisi, Osmanlıca, Eski Türkçe yapılmış araştırma ve belgeleri incelemesi için bu dilleri ve alfabetesini bilmesi gerekir. İkincisi, Cumhuriyetin kuruluşu ve Latin alfabesinin kabulünden sonra Türkçe olarak yazılan eserler ve belgelerin dili ne yazık ki bugün anlaşılmamaktadır. Örneğin, Atatürk'ün kendi el yazısıyla yazdığı ne eski Türkçeyi ne de Türkçeyi bugün kolay anlayamamaktayız. Üçüncü sorun da, öztürkçe sorunudur. Öztürkçenin tam kullanıldığı bir metni de ne yazık ki, bugün tam anlayamamaktayız.

Yani dilimizin bu derece değişmesi ve yabancılaşması, onun iletişim aracı görevini aksatmaktadır. Geçmişin bilgi birikimi ile bağ kurmayı zorlaştırmaktadır.

Bu engellerin kısa vadede aşılammaması ve belli bir formasyon gerektirmesi, ister istemez kendi toplumsal yapımızın tarihsel gelişmesini incelemek isteğini köreltmektedir.

Bahsettiğim zorluklara bir de gerçekçi bilimsel çalışmaları hoş görmeme, hatta cezalandırma anlayışını da eklersek, bu iş daha da riskli bir şey oluyor.

Elinizdeki çalışma, ülkemizin sosyal ve siyasal yapısını öğrenmeyi amaçlayan bir çabanın başlangıcı sayılmalıdır. Konu, yakın tarihimizdeki siyasal bir olaydır: Kurtuluş Savaşı tarihinde Çerkes Ethem olayı.

Konuyu, gücümün yettiği, bilgi dağarcının elverdiği ölçüde gerçekçi bir yaklaşımla incelemeye çalıştım. Elde edebildiğim tüm belgeleri araştırdım.

Aslında, Çerkes Ethem meselesi çok nazik bir konudur. Bu konudaki yorumlar çok farklılık taşıyor. Çerkes Ethem için, kimileri “vatan haini” derken, kimileri de, “halk kahramanı” diyor.

Bu tanımlamaları, siyasal literatürde sağ ve sol siyasi çevreler yaptığı gibi, sol kesimdeki araştırmacılar da karşılıklı yapmaktadır. Bu durum çalışmada da gösterilmeye çalışıldı.

Araştırmayı Çerkes Ethem'i yaşadığı şartlardan soyutlamadan ele almaya çalışmıştır. Olay tüm boyutlarıyla ortaya konulmaya; konu, tarihsel dönemin ilişkileri ve çelişkileri içinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Bir çok konuda olduğu gibi, bu konuda da daha önce yapılan çalışmalar azdır. Bu konudaki bazı önemli belgeler de henüz araştırmacılara açılmamıştır. Örneğin, Çerkes Ethem olayının TBMM'nin gizli oturumlarındaki toplantı zabıtları vs.

Araştırma, bu konuda yeni bir tez getirmemiştir. Çerkes Ethem olayı denilince bunun ne olduğunu nesnel bir biçimde vermeye çalışmıştır. Bu anlamda araştırma, konuyla ilgili verilen yanlış bilgilere bir cevap da sayılabilir.

Doğal olarak çalışmanın bir dizi eksiği vardır. Dileğim konunun yeni araştırmalarla daha yeterli hale gelmesidir.

Cemal Şener

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabın ikinci basımı bir ay gibi çok kısa bir sürede bitti. Doğrusu böyle bir kitap için bu ilgi bizce sürpriz oldu. Hem de doğru düzgün basın yoluyla vs. kitabın duyurusunu bile yapamadık. Kendimizi toparlayıp gazete ilanı verelim derken kitap elimizde kalmadı.

İkinci baskısını aynen yapmayı gönlüm bir türlü kabul etmiyordu. Yeni baskıya yeni bilgiler ilave etmeliydim. Bu durum tabii zaman aldı.

Geçen zamana rağmen düşündüğüm şeylerin hepsini gerçekleştiremedim. Çünkü, bizde ne yazık ki, tarihe mal olmuş olaylara bile yaklaşımda henüz sansürcü düşünce tarzı varlığını sürdürüyor.

Çerkes Ethem Olayının üstünden aslında altmış yılı aşkın bir süre geçmiş bulunuyor. Olay artık tarihe mal olmuştu. Ama ne yazık ki, bu olayı yaşayıp da hayatta olan çok az insan bile hâlâ bu konuda gerçeği olduğu gibi vermekten çekinmektedirler. Hattâ konuşmamayı tercih etmektedirler.

Tabii bu anlayış bu konudaki öğrenme uğraşlarını güçleştirmektedir.

Böyle olunca da bundan zararlı çıkan gene toplumumuz olmaktadır. Çünkü, geçmişteki bazı olaylar karanlıkta kalırsa gelecek için doğru dersler çıkarmak mümkün değildir.

Gene de, bu baskı da bazı yeni bilgi ve belgeler verme-ye çalışmıştım. Bu basımda kitaba iki yeni bölüm ve iki belge girdi. Bunlardan bölümler; Çerkes Ethem Olayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ile Yeşilordu Davası İstiklal Mahkemesi'nde olan bölümlerdir. Belgeler ise; Yeşilordu Talimatnamesi ve Yeşilordu Nizamnamesi'dir.

Araştırmada, zorunlu olarak Arapça ve Osmanlıca kelimeler sık geçmektedir. Bu durum metnin anlaşılır olmasını zorlamaktadır. Bunu düşünerek metnin sonuna bir mini sözlük ekledik.

Sözlüğü değerli kütüphaneci arkadaşım Aysel Kıran hazırladı. Ona teşekkürümü burada belirtmeliyim.

Bu baskı için de beni destek ve teşvik eden değerli Hocam Prof.Dr. Toktamış Ateş'e teşekkürlerimi iletirim.

Ayrıca, çalışmalarımı teşvik eden destekleyen ve kitabın yayını büyük bir sevecenlikle üstlenen Enver Abime, (Ardakoç) bu baskı içinde desteklerini sürdüren Çerkes arkadaşlara ve çalışmanın her aşamasını benimle yaşayan oğlum Deniz Atilla ve eşim Yıldız'a teşekkürlerimi belirtmeden edemeyeceğim.

Emirgan, Ağustos 1984

I. BÖLÜM

ÇERKESLER HAKKINDA KISA TARİHÇE

Türkiye'deki Çerkeslerin ana vatanı Kafkasya'dır. Kafkasya doğal yapısı bakımından sık dağlarla kaplı bir yerdir. Üretim biçimi o yıllarda esas olarak tarım ve hayvancılığa dayanır.

Rusya Kafkasya'da tam egemenlik sağlamak ister. Osmanlı İmparatorluğu'nun da Kafkasya'da gözü vardır. Bu yüzden iki devlet arasında sık sık savaşlar olur ve Kafkasya bir türlü paylaşılamaz. Bu özellikten olsa gerek Kafkas toplumu savaşçı bir karakter taşır.

Çerkes sözcüğünün nereden türediği ve ne anlama geldiği konusunda çeşitli yorumlar vardır. En yaygın yorum Grek kaynaklarına göre, bu sözcüğün Sindo-Meot kavimlerinden biri olan KERKET adından geldiğidir.

Çerkesler kendilerine ADIGE adını verirler. Bu adın da orijini konusunda değişik yorumlar vardır. En yaygın yoruma göre; ADIGE Adaxer tarafından kaynaklanmaktadır. Adaxer ise, öbür taraf Karadeniz tarafında oturanlardır. Adigeliler yani Karadeniz'liler demektir (1).

Çarlık Rusya 1868 Reformunun getirdiği değişikliklere ayak uydurmayan Çerkes beylerini zorla dize getirmeğe çalı-

sır. Bu olay yeni bir savaş sebebi daha olur. Yıllardır süren Rusya-Kafkasya savaşlarına bir yenisi eklenir.

Bu savaşa küçük bir azınlık katılmaz. Savaş Kafkasların yenilgisiyle sonuçlanınca büyük bir göç başlar.

İşte bu göçle Anadolu'ya da hayli kalabalık bir Çerkes topluluk halinde gelir. Göç edenlerin toplam sayısını bazı kaynaklar 500.000 bazı kaynaklar ise iki milyon civarında göstermektedir.

Bu göç aynı zamanda Kafkasya tarihinin son büyük göçü olarak nitelenir. Yoksa bundan önce de bir çok defalar Anadolu'ya Kafkasya'dan büyük göçler olmuştur. Biz bunların ayrıntısına girmeyeceğiz. Çünkü amacımız, esas konuya girmeden önce Çerkes Tarihi hakkında bazı bilgiler vermektir.

Kafkasya tarihi boyunca, çokça savaşmış ve talana uğramıştır. Bu nedenle ovalık kısımlara yerleşme gerçekleşmemiştir. Saldırılara karşı savunma için dağlık yöreler daha uygun görülmüştür. Zorunlu olarak da Çerkesler için yaşam yüksek dağ yamaçlarında sürmüştür. Bunun maddi yaşam şartları ister istemez Kafkas halklarının kültürünün temeli olmuştur. Bu olgu özellikle folklorunda, edebiyatında ve diğer sanat kollarında çokça görülen bir motiv olmuştur (2).

Adı geçen göç, Kafkasya'dan Balkanlar'a, Mısır'a, Suriye, Ürdün ve Anadolu'ya olmuştur. Günümüz Türkiye'sinde Çerkesler'in en yoğun oldukları yerler: Balıkesir ve dolayları, Adapazarı, Samsun, Amasya, İzmit, Eskişehir, Sivas, Kayseri (Uzunyayla) ve Kahramanmaraş'tır. Ama çeşitli yerlerde dağınık olarak vardır. Hatta iç göçler sonucu son yıllarda İstanbul gibi şehirlerde hayli yoğunlaşma oluşmuştur. Bugün toplam Türkiye topraklarında çeşitli boylara mensup bir milyona yakın Çerkes'in yaşadığı tahmin edilmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi ÇERKES tüm Kafkas boy ve milliyetlerine verilen addır. Bunlar irili ufaklı elliye yakındır. Bunların herbiri ayrı dil ya da lehçe ile konuşur. Çerkes veya Adıge denilince bunların hepsi anlatılır.

Bu boy ya da milliyetlerin başlıcalarını şöyle sayabiliriz: Abhaz'lar, Kabardey'ler, Abzeh, Çeçen, Asetin, Vıbıh, Bje-dug, Sapsığ vs.

Fakat bu tasnif kesin değildir. Araştırmacılara göre farklılıklar taşımaktadır. Bunlar arasında dil birliği yoktur, her boy ayrı dil ya da lehçe konuşur.

Çerkes Ethem, Adıgeler'in Şapsığ boyunun Dipşov ailesinden kabul edilir. Fakat farklı tasnif yapanlar da vardır (3).

ÇERKESLERİN MİLLİ KURTULUŞ TARİHİNDE OYNADIKLARI TARİHSEL ROL

Çerkeslerin Türkiye'deki toplumla ilişkilerinin kökeni Osmanlı toplum yapısındaki ilişkilere dayanmaktadır.

“Osmanlı devleti bir uluslar ve dinler mozaigi idi. Ulusal devrimler çağında bu yapıyı teşkil eden birimler dağıldı ve ayrı ulusal devletler kuruldu. Başka bir deyişle, tarihi gelişim sürecinde kapitalizm ve burjuva devrimleri, Osmanlı devleti açısından görevlerini bu devleti ulusal devletlere bölerek yerine getirdiler. Oysa bu devletin egemen unsuru kabul edilen Türkler, bu çözülüş sürecini objektif olarak değerlendirmeye durumunda değillerdi.” (4)

Osmanlı devleti içinde milletler mozaiginden birini teşkil eden Çerkesler, çözülüş sürecinde bildiğimiz kadarıyla ulusların kendi milli devletlerini bağımsız oluşturma veya özerklik ve benzeri taleplerde bulunmadılar veya bulunamadılar.

Son Osmanlı yönetimi itilaf emperyalistlerinin ağır teslim şartlarını kabul edince, işgali onuruna yediremeyen yurtsever aydınlar (asker-sivil) mücadeleye atıldılar. Ulusal örgütlemenin içinde doğal olarak Osmanlı milletler mozağini oluşturan her millet ve milliyetlerden yurtseverler vardı.

Bu şartlarda Çerkesleri esas olarak iki konumda bulmaktayız.

Birinci konumda, ulusal direnmenin yanında yer alanlar: Bunların arasında Osmanlı ordusu içinde önemli görevlerde bulunan kimseler de vardır: Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Yusuf İzzet Paşa, Albay Bekir Sami, Çerkes Ethem ve kardeşleri vs.

İkinci konumda ise, Hilafet kurumuna bağlılık ve Saraya olan yakınlıktan olsa gerek, İstanbul hükümetinin, dolayısıyla işgalci emperyalist güçlerin yanında yer alanlar: Anzavur vb. gibi.

Çerkesler bir dizi ilişki ile Osmanlı yönetiminin gözüne girmiş, önemli ayrıcalıklar elde ederek, devletin üst yönetim mekanizmalarında yer alabilmişlerdir (5). Kurtuluş Savaşına önderlik eden paşaların bir kısmının Osmanlı ordusundan gelme ve Çerkes olması bunu kanıtlamaktadır.

Çerkesler, Saraya ve Hilafet kurumuna bağlılıkta hayli ileri gitmişlerdir. Bu, onların yapısından gelen geleneksel kabile düzenindeki örgütlenme özelliğinden ileri gelmektedir. Çerkesler, geleneksel otoriteyi temsil eden Padişah-Hilafet kurumuna ve onu temsilen çeşitli Saltanat ve Hilafet kurumlarına bu kültürel özellikten dolayı çok bağlı kalmışlardır. Nitekim Padişahın buyrukları ve Şeyh-ül İslam'ın fetvaları Çerkesler arasında hayli büyük yankılar uyandırabilmiştir. Bu durum, Kurtuluş Savaşında bir dizi iç isyanın mayası olmuştur. (Anzavur isyanında olduğu gibi).

Padişah ve Halifeye geleneksel bağlılık, saraya yakınlıkla elde edilen para, rütbe ve çeşitli ayrıcalıklar, Çerkeslerin saraya başkaldıran ulusçulara düşman kesilmesini sağlamıştır.

İttihatçı ve meşrutiyetçilere de geçmişte düşman olan Çerkeslerin, onların bir devamı olarak gördükleri ulusçulara da düşman olup, Saltanatla kurulu çıkar ilişkilerinin sarsılmasını asla istememiş olmaları mümkündür.

Bu yapıda olan kesimin ulusçulara düşmanlığına bir de işgalci emperyalistler ve onların işbirlikçisi İstanbul hükümetinin sinsi çabaları eklenirse, ulusçu akıma karşı olan tutucu ayaklanmalar daha iyi anlaşılır.

Artık, İngilizlerin yüzyıllardır dünya egemenliği için ellerine geçirmek istedikleri İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının hakimiyeti söz konusudur. Bu yol da ancak Marmara Bölgesinin güvenliğini sağlamaktan geçer. Marmara Bölgesinde Çerkesler çoğunluktadır. O halde Boğazların ele geçirilmesi Çerkeslerin elde edilmesine bağlıdır. Ancak o zaman Anadolu'daki ulusal kuvvetlerin İstanbul ve Çanakkale üzerine olacak etkisi yok edilebilir.

Öyleyse, bölgenin çoğunluğunu oluşturan ve İstanbul hükümetine bağlılıkları bilinen Çerkes halkından yararlanmak gerekir. Bu amaç doğrultusunda kendileri işe doğrudan karışmadan ulusu bölerek kardeş kanı dökerler. Hattâ halkı kandırarak satılık örgütler bile kurarlar.

Çerkesleri iki konuma ayırıp anlatmaya çalıştığımız bu durumdan başka, İzmir'de kurulu bir Çerkes derneğinin faaliyetleri çok ilginçtir.

Bu derneğin adı, “Şarkı Garip Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti” (Yakın Doğu Çerkeslerinin Hukukunu Sağlama Derneği)dir. Yunan işgali altında bulunan Batı Anadolu'da,

19 yöreden bu derneğe mensup 17 ayrı kabilenin temsilcileri 24 Ekim 1921'de İzmir'de bir toplantı yaparak taleplerini bir bildiri ile dile getirirler. Bu bildirinin başlığı ise şöyledir: "Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi" (Çerkes Milletinin Büyük Devletlere, İnsanlık ve Medeniyet Âlemine Genel Bildirgesi). Bu bildiride şu fikirleri ileri sürerler:

"Kurucuları Birinci Dünya Harbi sonunda büyük devletlerce kabul ve ilan edilen milliyet prensibi ile ortaya çıkan millî hukukuna dayanarak İzmir'de kongre halinde toplanarak hazırlık halindeki milletlerin hukukunu üzerine alan ve yenik devletlerce kabul ettirmeyi taahhüt eden büyük itilaf devletleri ve ortaklarıyla, özellikle Yunan Hükümetine, Çerkeslerin sığındığını bildirerek milli isteklerinin yerine getirilmesini rica etti. Kaldı ki, 13 sene önce Meşrutiyet idaresinin ilanı üzerine, siyasi olgunluktan mahrum ve ancak Türkçülük ve Turancılık duygularıyla dolu olan ve tarihte misli görülmemiş bir suretle, diğer Osmanlı unsurlarını yıldırma politikası ile Türkleştirmek gibi yanlış bir politika izleyen Türk yöneticilerinin siyaseti, Türk olmayan bütün unsurların milliyetlerini ve yaşama güvenliklerini yok etmekle, Çerkesler'de 'yalnız korunma amacı' ile haklı bir şikâyet ve perişan olma hissi uyandırmış ve bunun sonucu olarak Çerkesler bu devam edegelen zulümlerden kurtulmak amacı ile milli bir gaye takisine ve millicilerin açıkça Çerkes milletini mahva kalkışması dolayısıyla, onlar da silahla savunmaya ve çarpışmaya mecbur kalmışlardır..." (6)

Bildirinin devamında, Çerkeslerin Halifelik makamına bağlı olmasına rağmen Bab-ı Ali'nin Kemalistlerle birleştiği söylenmektedir. Bu yüzden işgal bölgesindeki Çerkeslerin de

kendilerine güven veren Yunanlılara katılması haklı sayılmaktadır.

Bildiri daha sonra, Yunanlıları “insanlık ve uygarlık yanlısı olarak nitelerken, ulusalcılara da “aşırı Türkçülerin uğursuz siyaseti Anadolu sahasında Türkten başka hiçbir millete hayat hakkı tanımamakta” demektir.

Görüldüğü gibi bildiri açıkça İngiliz emperyaliziminin desteğinde Anadolu işgaline çıkan Yunanlılara açık övgüler dirmektedir. Yunan himayesi savunulmaktadır. Halbuki bu tam bağımsızlık değildir. İşgalci ile işbirliği yapmak, bağımsızlık anlayışına ters düşer.

Ulusal direnme sırasında Osmanlılara çeşitli nedenlerle dargın olunsa bile gene Yunan himayesi savunulamaz. Zaten bu grup tüm Çerkesleri elbette temsil edemez. Bu sadece İngiliz Yunan işbirlikçisi bir avuç Çerkes aşiret reisini temsil edebilir.

Çerkeslerin konumunu Millî Kurtuluş Savaşı öncesi bir ön bilgi olarak vermeye çalıştım. Bundan sonra Ege’de efelerin durumuna kısaca değineceğim. Ondan sonra da esas konumuz olan Milli Kurtuluş Tarihinde Çerkes Ethem olayını elimden geldiği kadar vermeye çalışacağım.

EFE KİME DENİR?

Yunan işgaline karşı direniş Ege Bölgesinde başlar. Hızlı bir örgütlenme oluşur ve direniş hattı kurulur. Çerkes Ethem de burada yer alır. Bazı olgular bu direnişin örgütlenmesini kolaylaştırır. Bunlardan birisi bu yörede yaygın olarak bulunan efelerdir. O halde efelerin ne olup, ne olmadığına kısaca bir bakalım.

Ege Bölgesinde, çeşitli nedenlerle devlet güçleri veya mahalli otorite ile çatışıp yasadışı duruma düşen kişilere efe denir.

Efelerin Batı Anadolu'da (Ege) ortaya çıkan bir olgu olması, bölgenin sosyal ve ekonomik yaşantısında aranmalıdır. Bir kere bu bölge o yıllarda Anadolu'da tarım ve ticaretin en fazla geliştiği bir bölgedir. Böyle olunca, toplumsal tabakalar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu bölge burasıdır. İşte bu, çeteciliği, efeliği yaratan şartlardan birisidir.

Toplumbilimciler eşkiyalık olgusuna, "sosyal haydut" adını vermektedirler. Böyle nitelenmesinin altında yatan gerçek, yasadışı duruma düşmesinin sebebinin bireysel olmaktan çok toplumsal olmasıdır. Hattâ bu yasadışılık bile zamanla yaşadığı sosyal ortamca benimsenmekte ve bireysel amaçlı yasadışı eylemler yapan eşkiyadan ayrılmaktadır.

Batı Anadolu'da görülen efelik bir tepkinin ifadesidir. Toplumsal muhalefetin aldığı bir şekildir. Efe, haksızlığa uğrayan köy insanının merkezi otorite ve onunla içiçe geçmiş olan yerel otoriteye (ağa, tefeci, derebeyi v.s.) karşı direnişin sembolüdür. Kırsal kesimde baskı ve sömürüyü (merkezi otoritenin güçsüzlüğünden dolayı) temsil eden yerel otoriteye karşı haksızlığa uğrayan köylüyü efe korumaktadır. Çünkü onun dağa çıkmasının altında yatan sebep de daha önce uğradığı bu haksızlıktır.

Efelerin dağa çıkmasının nedenlerinde benzer yanlar çoktur. Ya ağaya karşı gelmiştir, ya jandarmanın haksızlığına tepki göstermiştir, ya da başlık parası yüzünden evlenemediği kızı kaçırmış, vermek istemeyen ailesiyle çatışmaya girmiştir.

Eşkiyalık, maddi olanakların ve toprakların göreceli adil dağıldığı yerlerde daha az görülür. Esas olarak da, tarımda

kapitalizmin, pazara açılmanın, ticarileşmenin başladığı yerlerde (Ege'de olduğu gibi) veya aşiret düzeninin ve ağalığın mutlak egemenliğinin olduğu yerlerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülür. Bu iki ortam da egemen olana, ekonomik, sosyal ve siyasal hakimiyeti elinde tutana başkaldırıdır.

Mülk sahiplerinin, merkezi otoritenin yerel düzeyde uzantısı olduğu kırsal kesimde durum şöyledir:

“Mülk sahibi, jandarma komutanı ve mülki amir üçgeninin oluşturduğu aşılmaz güç birliğine karşı köylünün yapacağı bir şey, hakkını aramak için başvuracağı bir ikinci otorite merkezi yoktur. Önünde tek yol açıktır. Hakkını koruyabilecek ama yansız nesnel (objektif) bir siyasal-hukuksal kurumun işlevini kendisinin yüklenmesi. Başkaldırısı, ağasına jandarmaya... vergisini tahsil için öküzünü satmak zorunda bırakan devlet memuruna, dolayısıyla devlettir.” (7)

Bu şartlardaki köylünün başkaldırısı, onunla aynı zor şartları paylaşan köylüler için tatmin kaynağı olmaktadır. Bu başkaldırı toplu kutlama kaynağı teşkil etmektedir.

Başkaldıran köylü, sosyal çevrenin dileklerini ve beklentilerini de dile getirmekte, hatta onların da öcünü alıyor olduğu için benimsenmekte, destek görmektedir. Köylüler bu gayriresmi önderlerinin yaşantısını sürdürmesinde ellerinden gelen her iyiliği yapmaktadırlar.

Ege yöresinde diğer yerlerde de olduğu gibi çeşitli nedenlerle dağa çıkan efe, derhal, var olan bir yasadışı çeteye girer. Yoksa tek başına yaşamını sürdüremez. Böylece çetelere sürekli yeni elemanlar katılır. Çeteler dağıtılır, tekrar kurulur, isim değiştirilir, kadro değiştirilir. Ama çetecilik sürüp gider. Tabii bu şartlar var oldukça.

Birinci Dünya Savaşı döneminde, Osmanlı ordusunun

dağılması, otorite boşluğu ve diğer sosyal - ekonomik şartlarla birleşince, dağlardaki çetelerin kadroları oldukça fazlalaşır.

İşte, Kuvay-ı Milliye'nin kurulduğu şartlarda Ege Bölgesinde bu güç, örgütlü ve silahlı bir şekilde varlığını sürdürüyordu.

İzmir'de İngiliz emperyalizminin desteğinde Yunan işgaline karşı ilk başkaldıran örgütlü güç çeteciler olmuştur. Varolmaları kendilerini besleyen köylerin varlığıyla mümkün olan çeteler, işgal edilip elden giden köylere seyirci kalırlarsa kendi sonları da yaklaşmakta idi. Ayrıca, işgal eden "gâvur"du ve vatani savunmak en az namusunu savunmak kadar kutsaldı.

CERKES ETHEM KİMDİR?

Çerkes Ethem, Balıkesir'da Bandırma ve Mihaliç ilçeleri arasında bulunan Emreköy'de 1886'da doğmuştur. Ailesi Kafkasya'dan Anadolu'ya göç edip gelen Çerkes boylarından Şapsıg oymağındandır. Ethem, Ali Bey'in beş oğlundan en küçüğüdür. Ali Bey'in ekonomik durumu iyi olup ziraat ve değirmencilik yapar.

"İttihat ve Terakki'nin İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce Dr. Nazım Bey'in 'Yakup Ağa' takma adıyla kurduğu gizili teşkilatta Ali Bey örgüte girmiş ve muhitinde tutunmasını sağlamıştır." (8)

Ethem'in en büyük ağabeyi İlyas'la üçüncü ağabeyi Nuri, Rum şakilerle giriştikleri çatışmalarda ölmüşlerdir. Büyüklük sırası itibariyle ikinci büyük ağabeyi Reşit Bey Harbiye'yi 1901'de, en küçük ağabeyi Tevfik Bey ise, 1902'de bitirerek piyade subayı olmuşlardır.

Ethem Bey'in her iki ağabeyi de İttihak ve Terakki'ye Resneli Niyazi Bey'in tavsiyesiyle girmişlerdir. Reşit Bey daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa'ya bu teşkilatın reisi Eşref Kuşçubaşı'nın tavsiyesi ile alınmıştır. Teşkilât-ı Mahsusa Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarda kurulan, devletin iç ve dış emniyetini yüklenmiş bir gizli örgüttür.

Ethem Bey, ağabeyleri gibi subay olmayı çok ister. Ama babası, en küçük oğlu olduğu için ve onu çok sevdiğinden yanından ayırmak istemez. Bu yüzden askeri okula vermez.

Ethem Bey, iri yarı, uzun boylu (1.96) ve sarışın idi. Babası tarafından Çakır olarak adlandırılırdı.

Halide Edip Adivar Çerkes Ethem'i şöyle tanıtıyor:

“Ben onu, ilk defa karargâhta gördüm. Bir gün, büyük odaya girerken bir sürü silahlı adamın arkasında kendimi buldum. Tabii bunlar Ethem'in adamlarıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya bazı raporlar götürüyordum. Ethem'i Paşa'nın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı, elimi öptü. Normalden güçlü uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan kudretli vücudu canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkes yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiçbir hava etkisiyle değişmemişti. Kısa burnu Anglikan bir mizah anlatıyordu. O odada bu kocaman Çerkes herkesi gölgede bırakıyordu.” (9)

Ethem Bey, 19 yaşında subay okuluna gitmek için kaçıp İstanbul'a gider. Rüstiye mezunu da olduğu için Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne ayrılır. Okuldan birincilikle başçavuş terhis olur. Daha sonra teğmenliğe yükselir. Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Kolordu Muhafız Bölüğü'nde süvari kıtası kumandanı olarak Bulgar cephesinde savaşır, yara alır.

Ethem Bey'in resmi askerlik hayatı burada biter. Birinci Dünya Savaşı sırasında, ağabeyi emekli Yüzbaşı Reşit Bey ile birlikte Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışır. Bu örgütün düzenlediği İran-Afgan üzerinden Türk Ana Vatanı'na yol açma harekâtına Hamidiye Komutanı Rauf Bey'in komutasında katılır. Rauf Orbay ve Kâzım Özalp'ı bu gerillacılık günlerinde tanır.

1918 yılı başlarında Ethem Bey yine Teşkilât-ı Mahsusa'nın kadrosu ile Uceymi Paşa Sadun ile Irak seferine katılır. Yine yara alır ve hasta olarak Bandırma'daki baba evine döner. Mütareke ilan edildiği günler Ethem Bey Bandırma'dadır.

Ethem Bey anılarında kendisini şöyle tanıtır:

“Ben kimim? Ben emlak ve arazi sahibi, mesut ve müreffeh yaşayan ve aynı zamanda “ekmeğinin hasmı” denecek kadar cömert bir ailenin evladıyım. Merhum babam Ali Bey, malikânesinin bulunduğu Bursa vilayetinde şeref ve haysiyeti ile tanınmış bir kimse idi. Ben, babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimin de evlatlarına tercih ettiği bir kardeş idim.” (10)

Ethem Bey anılarında, “zabit ya da Erkân-ı Harp değişim” diyor. Ama askerlikle de iyiden iyiye tanışmış birisidir. Bunlara bir de Ege'deki efelik eklenirse askerlikte oldukça usta biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Rauf Bey Ethem'i nasıl tanıdığını şöyle anlatır:

“Savaşın ilk yılında Irak'ta, İran sınırında görev ile bulunduğum sırada bu zat da (Ethem) yanında sekiz-on arkadaşıyla gelip gönüllü olarak kuvvetlerime katılmış, ben de kendisini yerlilerden jandarma teşkili ile ulaştırma hatlarının korunması için görevlendirmiştım. Bu sırada İran ve Kürt aşi-

retleriyle olan çarpışmalarda hizmet ve yararlılığı görülmüştür.” (11)

Birinci Dünya Savaşı’nın son günlerinden, İttihatçılar henüz iktidarda, İzzet Paşa Sadrazam iken içişleri Bakanı Fethi Okyar Ethem’in eşkiyalıklarına karşı Bandırma bölgesine kuvvet göndermek ister. Ama o sırada Deniz Bakanı olan Rauf Orbay bu işi barışçı yolla çözeceğini bildirir. (12)

Rauf Bey anılarında, Bandırma’da Reşit Bey’e bir tel çekerek, Ethem’in yaptıklarını haber aldığını, bunların vatan ve millet çıkarlarına son derece aykırı olduğunu anlatır. Böyle devam ederse şiddet kullanılacağını bildirir. Ve sonucu kendisine bildirmesini ister.

Daha Reşit Bey’in cevabı gelmeden, mütareke görüşmeleriyle ilgili olarak Bandırma’da Reşit Bey’le karşılaşır. Reşit Bey, telgraftakileri kardeşine anlattığını ve bunların kişisel çekememezlik nedeniyle olduğunu söyler ve bu gibi işlerden artık vazgeçtiğinin garantisini verir. (13)

Ethem Bey’i Yunan işgali öncesi garip bir konumda görürüz. Ethem Bey, 12 Şubat 1919 günü İttihatçı İzmir Valisi Rahmi Bey’in oğlunu fidye karşılığı kaçıır.

Çerkes Ethem bu fidye olayını anılarında, milli mücadeleye hazırlık olarak yorumlamak isterse de bu, sonradan bulunmuş bir gerekçedir. O günlerde Demirci Efe’nin fidye karşılığı Derviş Ağa’nın oğlunu kaçırmaması Bozdoğan’da Ziraat Bankası soygunu olayı birlikte düşünüldüğünde, Ethem’in de bu işi kişisel nedenlerle yaptığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Çerkes Ethem aileden gelme itttihatçıdır. Vali Rahmi Bey de İttihatçıdır. Üstelik Vali Rahmi Bey 30 Ocak 1919’da İngilizlerin isteği üstüne tutuklanmıştır (yani çocuğun kaçırılma-

sından önce). Valinin oğlunun kaçırılması olsa olsa İngilizlerin hoşuna gider.

İngilizler Vali Rahmi Bey'in tutuklanması nedenini, İzmir'deki İngilizlere çok iyi davranmasına rağmen şiddetli Rum düşmanı olmasına bağlamaktadırlar. (14)

Ethem'in söylediği gerekçenin pek tutarlı olmadığı açıktır. Çünkü, Yunan'la savaşa hazırlanan Ethem'in Yunan düşmanı olan İzmir Valisi'nin oğlunun fidye karşılığı kaçırması oldukça garip düşmektedir. Bu durum olsa olsa Ethem'in kişisel nedenlerle o ara İttihatçı düşmanı kesilmesine bağlanabilir.

Bu fidye olayında bir diğer garip yan da, Ethem gibi İttihatçı ve Teşkilât-ı Mahsusa'cı olan ve Yunanlılara ilk kurşunu sıkmakla tanınan gazeteci Hasan Tahsin'in Çerkes Ethem'i savunmasıdır.

Hasan Tahsin, bu olayda Çerkes Ethem'i şu gerekçe ile savunmaktadır:

“...Çerkes Ethem Bey ve arkadaşları, Rahmi'nin bükülmez kolu milyonlarca altınlarla İttihat ve Terakki'nin her zaman için, vatana ve İtilâf Devletleri'ne tehlike olduğunu gözönünde tutarak bu müthiş kuvveti, Rahmi'nin İttihat ve Terakki örgütü uğruna kullanacağı bu altın bombayı elinden alarak, kazasız ve arızasız bir biçimde şu zavallı vatanın selameti ve ilerlemesine güçleri ölçüsünde hizmeti düşünmüşlerdir...” (15)

Doğan Avcıoğlu ise, Rahmi Bey'in oğlunun kaçırılıp fidye istenmesi olayını şöyle yorumlamaktadır:

“...Böylece Çerkesleri Sultan Mecit günlerinden beri her fırsatta koruyan ve basınında uzun yıllardır Çerkeslerin özgürlüğünü ve yaşamını savunan Yüksek İngiltere Devletine övünç verici bir hizmette bulunmayı ve Çerkesler ile Müslü-

manların en içten koruyucusu olan Büyük Britanya'ya manevi bağlılık ve saygı duygularını göstermeyi başaramayan Ethem Bey, İngilizlerin tutukladıkları Vali'nin oğlunu kaçırarak İngilizlere saygı gösterisinde bulunmaktadır." (16)

Hatta Hasan Tahsin'in dediğine göre, Ethem Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında Büyükada'da esir tutulan İngiliz Generali Towshend'i kaçırmayı planlamış fakat general reddetmiş,

Çerkes Ethem'in böyle bir eylemi gerçekleştirmesi, o gün bulunduğu genel konumuyla çelişmektedir. Hem Yunan düşmanı ol, hem de İngiliz dostu. Bu tutarlı bir durum değildir. Çerkes Ethem'in böyle hataları değişik dönemlerde gene olmuştur. Bu, O'nun sistemli bir düşünce yapısına sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

ÇERKES ETHEM'İN ULUSÇU AKIMA KATILIŞI

Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiği sıralarda Osmanlı ordusu terhis edilmiş ve silahsızlandırılmıştı. Devletin resmi güçleri işgalin yaygınlaşmasına, hele kalıcı bir Yunan işgaline karşı koyacak güçte değildi. Ulus kendi savunmasını ancak kendisi yapabilirdi. Ulusal savunmayı ve örgütlenmeyi yürütecek kadro vardı. Seferi şartlara göre düzenlenmiş Osmanlı ordusundaki birçok subay barış zamanı şartları gelip çatınca işsiz güçsüz kalmıştı. Bunlar, işgal altındaki İstanbul'da yaşamaktan rahatsızlık duyuyor ve bu şartalardan kurtuluş için yollar arıyorlardı.

Ulusal direnmeden yana olan subaylar, bürokrasi içinde de kendileri gibi düşünenlerle birleştiler. Geniş canlı direnişi

örgütlemek için araştırmaya başlayınca karşılarında iki toplumsal kesim buldular. (17)

Bunlardan birincisi, ilk başta ulusçu akımın arkasından böyle bir maceraya atılmak istemeyen, ama İzmir'in beklenmedik ve kalıcı amaçlı bir Yunan işgaliyle karşılaşınca fikirlerini değiştiren eşraftır. Eşraf, gücünü özellikle toprak sahipliğinden aldığından geniş köylü kitleleri üzerinde de etki sahibi olabiliyordu.

İkinci güç ise, "Ege'nin en etkin silahlı gücü durumunda" bulunan "işgal öncesi dönemin kanun kaçakları olan efeler" idi. (18)

Ulusçu subay ve aydınlar bu hazır silahlı güçten yararlanmak istediler. Böyle olunca efelerin tüm geçmişleri unutuldu. Hattâ, gücü arttırmak için, cezaevlerinde bulunan ve savaşmak isteyen mahkûmlar dahi çetelere katıldılar.

Ethem Bey'in Kurtuluş Savaşı'na katılması Rauf Bey (Orbay) vasıtasıyla olmuştur. Rauf Bey, ulusal direnişi örgütlemek ve M. Kemal ile buluşmak için Anadolu'ya geçer. Böylece Ege'yi dolaşarak güvendiği kişilere uğrar ve onları ikna ederek direnişe çağırır.

Rauf Bey bu amaçla Ethem'e de uğrar. O sırada Ethem'in büyük ağabeyi Reşit Bey piyade yüzbaşılığından emekli olup politikaya atılmıştır. Küçük ağabeyi Tevfik ise, halen ordu hizmetinde ve kıdemli yüzbaşısıdır. Mütareke ilan edilince, iki ağabeyi de Ethem'le beraber Bandırma'daki baba evinde bulunmaktadır. Rauf Bey Ethem'i Teşkilat-ı Mahsusa'dan ve gerilla olarak katıldığı Asya seferinden tanır.

Yunanlılar'ın İzmir'i işgalinden on gün sonra 25 Mayıs 1919'da Ethem Bey Bandırma'daki evde çalınan kapıyı açınca çok önemli bir konukla karşılaşır:

“- Siz Beyefendi... siz, hoş geldiniz... Buyurunuz...

Hoş geldiniz... diyor amma bütün bu sözler, gelenin asla beklemeyecek kişi olduğunu anlatan şaşkınlık cümleleri... Misafir böylesine gönülden karşılanacağına emin, kapıdan giriyor ve kendisi de uzun boylu olduğu halde ev sahibine yetişebilmek için ayaklarının ucuna basarak onu alnından öpüyor:

İşte böyle diyor, ben seni buralarda da bulurum....

...Belli idi ki, bu eve kimliğini saklayarak, gizli bir misafir gibi geliyordu. Karşısındaki genç adam. Onun böyle gizli hizmetlerde emrinde bulunmuş kişi olarak ne kıyafetini, ne gelişini yadırgamamıştı...

- Ağabeylerin nerede Ethem Bey” (19).

Ethem Bey’in karşıladığı olağanüstü misafir, “Hamidiye Kahramanı” Hüseyin Rauf Orbay’dan başkası değildir. Rauf Orbay, İzzet Paşa kabinesinde Deniz Bakanı’dır. Mondros mütarekesini Agememnon zırhlısında galip devletler adına İngiliz Amiral Galtprope, Osmanlı devleti adına da Rauf Orbay imzalamıştır. Daha sonra ise, Kuvay-ı Milliye Kıyafetiyle Anadolu’da direnişi örgütlemeye çabalamaktadır. Buraya da bu gerekçe ile uğramıştır.

Rauf Bey, Ethem ve ağabeyleri ile görüşür. Durumu anlatır. Ethem’i eski Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Kuşçubaşı Eşref Bey’in çiftliğine çağırır. Buranın teşkilat için müsait olduğunu ve kullanılabileceğini söyler. Çiftlikteki para, silah ve zahireden faydalanılabileceğini bildirir. Böylece Ethem Salihli Cephesinde çalışmaya başlar.

Ethem Bey, anılarında ağabeylerinin umutsuz olduklarını, direnişe katılmakta gönülsüz davrandıklarını anlatır. Babası Ali Bey’e Rauf Bey’in selamını iletip durumu anlatınca babasından şu cevabı alır:

“- Düşman boyunduruğunda yaşanmaz Çakır...

Hele Yunan'ın esiri olmak ölümden beter.

Anlayamadığım şu: Bu koca Osmanlı Devleti nasıl bu nale geldi? Neler olmuş da bizler burada uyumuşuz.” (20)

Yani babası mücadele edilmesini tasvip etmektedir.

Ethem Bey, Salihli Cephesini kuracak arkadaşlarını seçer ve kısa bir süre sonra kuvvetlerini büyütür. Bunda askerlikle içli dışlı olması kadar, Teşkilat-ı Mahsusa'cı ve çeteci olmasının da büyük rolü vardır.

O günler düzenli ordu dağılmıştır. Dağlar asker kaçakları ve şakilerle doludur. Yunan işgali ise İzmir ve civarını kendilerini yurt edinmeyi amaçlayan kalıcı bir işgaldir. Kalıcı amaçlı bir işgal halkın daha geniş kesiminin tepkisini oluşturmuştur. İşte bu durum direniş şartlarını olgunlaştırmıştır.

Doğan Avcıoğlu, Çerkes Ethem'in ilk direnişi örgütlemesini şöyle anlatıyor:

“Çerkes eşrafından olan Ethem, sekiz arkadaşıyla Salihli'ye gelir. Orada, çetecilikte yetişmiş Dramalılardan bazılarıyla birleşir. Balıkesir, Gönen, Kirmasti, Bandırma ve Bursa'da sözünü geçirdiği Çerkesler'e haber gönderip çağırır ve kuvvetlerine katar. İttihatçı diye İstanbul hükümetince peşine düşüldüğünden Akhisar bölgesinde dolaşan Serezli Parti Pehlivan da Ethem'in hizmetine girer. Böylece güçlenen Ethem, kuvvetini arttırmak çabasıdadır.” (21)

Merkezi otoritenin önemli ölçüde zayıfladığı, büyük bir otorite boşluğunun olduğu şartlar ister istemez mahalli otoritelerin gelişmesine meydan vermiştir.

Ethem Bey, “Hamidiye Kahramanı” Rauf Bey'in görevlendirdiği tarihten altı ay sonra durumlarını şöyle anlatır:

“En büyük tehlikenin belirdiği Ege havalisinde sağlam

bir cephe tutmuştuk. Şimdi bu defterin her satırına sığan netice için oluk gibi kan döktük ve kahramanlıklar yarattık.”
(22)

Yunanlılar birkaç kez ilerleme teşebbüsünde bulunmak istemişlerse de Milen Hattı da denilen bu cephenin sağlam kurulması sayesinde ki, durmak zorunda kalmışlardır.

Bu sağlam cephenin oluşması sayesinde Ali Fuat Paşa Heyet-i Temsiliye’yi Ankara’ya davet edebilmiştir. Arkasından da ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşmuş ve toplanıp çalışmalarına başlayabilmiştir.

II. BÖLÜM

ÇERKES ETHEM ve İÇ İSYANLAR

İşgalci güçler, sadece işgal ettikleri yerlerde kalmakla yetinmediler. Bir kesim halk, İstanbul Hükümetine, Hilafete bağlılıkları araç olarak kullanılarak, bu bölgelerdeki ulusçu güçlere karşı isyana teşvik edildi. Dini duygular istismar edilerek ve ulusçular “Bolşevik”le suçlanarak kışkırtmalar yoğunlaştırıldı.

Örneğin, İstanbul Hükümeti’nin Bolu’ya Mutasarrıf (vali) olarak atadığı Osman Kadri Bey, 17 Mayıs 1920 günü halka hitaben yayınladığı bir bildiride şöyle der:

“Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakat ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki Müslümanlar: Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış, şeriata muhalif, kanunlara karşı olan bir takım eşkiya, vatani kurtaracağız diye Anadolu’nun siz saf ve temiz ahalisini aldatarak Padişahına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir.”

Osman Kadri Bey, Bolşeviklik için de şöyle demektedir.

“Mülkiyeti kutsal ellerden alıp ayak takımına dağıtan, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması.” (23)

Bu ve buna benzer duygular telkin edilen, bilinçsiz ve dinine, Padişahına bağlı bir kısım halk bu fanatiklere alet olup yurtseverlere karşı mücadeleye girişirler.

İstanbul hükümetinin teşvikiyle oluşan isyanlardan birisi de “Adapazarı İsyanı”dır. Bu isyanın elebaşlarından Arap Hoca’nın camilerde verdiği vaazlar çok ilginçtir. Daha sonraları Çerkes Ethem’in adamlarından Serezli İbrahim, Arap Hoca’yı asar ve hiç elinden düşürmediği bastonunu da boyuna takar. Arap Hoca bir konuşmasında şöyle diyordu:

“- Ey cemaati müslümin! Kuvay-ı Milliyeci zındıkların Yunan ordusu dediği ordu, Yunan ordusu değildir. Padişah ordusudur. Hilafet ordusudur. Bolşevikler geliyor, dikkatli olun. Taşla, sopayla öldürün onları. Çünkü, onlar camilerimize çan asmaya geliyorlar. İslamiyet elden gidiyor. Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin sizlere sevgilerini getirdim. Dinimizi koruyalım. Kuvay-ı Milliyeci adı verilen bu zındık Bolşevikleri nerede elinize geçirirseniz öldürün.” (24)

Çerkes Ethem kuvvetleri o sıralarda kurulan bir dizi Kuvay-ı Milliye örgütlerinden birisidir. Kendilerine verilen isim de “Gezici Kuvvet” anlamına gelen, Kuvay-ı Seyyare’dir. Kuvay-ı Seyyare bir yandan cephede Yunan işgaline karşı savaşırken, diğer yandan da zaman zaman tehlikeli boyutlara ulaşp Ankara Hükümetini zorlayan iç isyanları da bastırmak zorundadır. Çünkü o sırada başarılı tek silahlı güç. Kuvay-ı Seyyaredir. Bastırdığı önemli isyanlar, Bolu, Düzce, Adapazarı, Anzavur ve Çapanoğlu (Yozgat) isyanlarıdır.

Biz bu araştırmamızda isyanların ayrıntılı gelişimi ve bastırılışını anlatmayacağız. Bu yönü ile ilgilenenler için adı geçen kaynaklarda bilgi vardır. Biz bu tezimizde esas olarak Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare’nin Milli Kurtuluş Tari-

hinde oynadığı siyasal rol üzerinde duracağız. Ulusal direnişin yönetimi ile ve o sırada siyasal varlığı söz konusu çevrelerle ilişki ve çelişkilerini konu edeceğiz.

Fakat Anzavur isyanı üzerinde biraz durmak istiyoruz. Zira Anzavur isyanı bu isyanların en tehlikeli olanlarından birisidir. İsyana Anzavur Ahmet adında bir Çerkes önderlik etmektedir. Biga civarını ele geçiren Anzavur'un üstüne, Balıkesir'den aslen Çerkes olan Yusuf İzzet Paşa komutasında yedi bin kişilik bir kuvvet gönderilir. Bu kuvvet mağlup olur ve toplarını bile Anzavur'a bırakarak geri çekilir. Kuvvetin başında bulunan Erkân-ı Harp Binbaşısı Derviş Bey ile Süvari Kaymakamı Süleyman Sami Bey geri kalan kuvvetleriyle Balıkesir'e dönerler. (25)

Bunun üzerine 28. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Özalp, Ethem'e 10 Mart 1920'de (1336) "Salihli Kumandanı Ethem Beyefendi'ye" başlıklı bir telgraf çeker. Telgrafta Anzavur'un her yandan cepheyi güç durumda bıraktığını, birkaç gün önce Gönen'e yürüyerek Kaymakam Rahmi Bey'i de mağlup ettiğini, şimdi iki koldan Bandırma'ya yürüdüğünü bildirir. Ve Ethem'den yardım ister.

Ethem Bey anılarında, on saat süren savaş sonunda Anzavur kuvvetlerini bozduklarını ve Anzavur'un Karabiga limanında demirli bulunan ecnebi filosu arasındaki bir İstanbul vapuruna binip İstanbul'a kaçarak canını kurtardığını yazar. Ve Anzavur'dan alınan "silah ve mühimmatın miktarı bir kolorduyu silahlandırabilecek miktarda idi" der. (26)

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey, Anzavur başarısından dolayı Çerkes Ethem'i telgraf başında kutlar. Sonra da, bulunduğu yerlerdeki ikinci derece işleri Kâzım Özalp'a bırakarak en kestirme yolla, Geyve Boğazı'nda

güç durumunda olan Ali Fuat Cebesoy'un yardımına koşmasını rica eder.

Çerkes Ethem'in bu başarılarını kutlayan bir dizi telgraf gelir. Meclis, kendi adına Ethem Bey'e gönderilecek telgrafi ve teşekkür mektubunu sürekli alkışlarla kabul eder. (27)

M. Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa vasıtasıyla 2 Mayıs 1920'de (1336) Millet Meclisi adına çektiği telgrafta Ethem Bey için, "Başarıları ve hizmetleri Kurtuluş Tarihimizde en parlak satırları işgal edecektir" (28) diye yazmaktadır. Ali Fut Paşa da çektiği telgrafta:

"Ethem Bey, memlekete büyük ve şerefli hizmetlerde bulundunuz, Anzavur olayı sizin bildiğinizden de önemliydi-ler. (29)

Bunlardan başka bir dizi mebustan Ethem'e sıcak ve iç-ten kutlama telgrafları yağar. Bu mesajlarda, "Ümid-i Halâs" (Kurtuluş Umudu) ve "Kahraman-ı Millet" (Millet Kahra-manı) gibi çok övücü sözler kullanılır. Böylece Ethem Bey'in ünü yavaş yavaş duyulur.

Marmara Bölgesindeki isyanlar artık bastırılmıştır. Ethem Bey, "Kuvay-ı Milliye'nin umumi vaziyetini ciddi tehlikeye sokan bu Anadolu isyan gaileleri artık ortadan kalkmış dene-bilir" dediği sırada, Ankara'da Ali Fuat Paşa'dan bir telgraf ge-lir. Telgrafta Çapanoğulları'nın Yozgat'ta ayaklandıkları, şehri ele geçirdikleri, bu yüzden acilen yardıma gelmesi istenir.

Çerkes Ethem, Batı Cephesi'ni terk etmeyi pek düşün-memektedir. Telgrafi Reşit Bey'in Adapazarı'na gelmesi iz-ler. Reşit Bey de Yozgat'a gitmesinde ısrar eder.

M. Kemal iç isyanlar için Söylev'de şöyle diyor:

"İsyanların müthiş olan ve aylarca devam eden boğucu dalgaları, Ankara'daki Karargâhımızın duvarlarına çarpıyor-du" (30).

Ankara Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Büyük Millet Meclisi'nin ısrarlı istekleri üzerine, Çerkes Ethem görüşmek için Ankara'ya gider.

Ethem Bey, Ankara kapılarındaki bu ilk karşılaşmasını şöyle anlatır:

“...Ankara'ya vardım. Orada başta M. Kemal Paşa olmak üzere mazhar olduğum karşılamalar ve orada kaldığım birkaç günlük müddet zarfında gördüğüm iltifatlar, denebilir ki, haddinden kat kat üstündü...”

Ankara istasyonunda ve ayakta beni karşılayan bazı zevatla el sıkıştıktan sonra M. Kemal Paşa beni otomobiline aldı...” (31)

Çerkes Ethem'in Ankara'ya gelişini Halide Edip ise şöyle anlatıyor:

“Ethem Ankara'ya silahlı kuvvetleriyle girdiği zaman, halk sokakları doldurmuştu. Adamları arasında kadınlarda vardı. Dikkati çeken Ethem büyük şevkle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa otomobilini ona verdi. Bu, Ankara'da bulunan tek otomobildi. Ethem, Büyük Millet Meclisi'ne geldiği zaman coşkunlukla alkışlandı.” (32)

Çerkes Ethem Ankara'da M. Kemal Paşa'nın özel konuğu olur. Ethem Bey'i ziyarete hemen Fevzi Paşa ve İsmet Paşa gelirler. Aralarında o günkü durum ve özellikle Yozgat isyanı tartışılır. Ethem Bey, İsmet Paşa ile ilk defa karşılaşmaktadır.

İsmet Paşa, Ankara hükümeti ve Yozgat isyanı ile ilgili şu görüşleri öne sürer:

“Bizim Yozgat dolaylarındaki ayaklanması ne yazık ki kökünden söndürecek bir gücümüz kalmamıştır. Bu gerçeği, acı da olsa aramızda açığa vurmamızdır.” (33)

M. Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar Çerkes Ethem ve Kuv-

vetlerinin Çapanoğlu isyanını bastırmaya gelmesinde ısrar ederler. Ethem Bey ise bu görevi Batı Cephesi'nin kritik durumu gerekçesi ile önce kabul etmek istemez. Sonuçta kabul eder. Bu toplantıda Çerkes Ethem'in yaptığı konuşmanın tonu oldukça serttir. Kurtuluş Savaşı önderlerini adeta azarlamaktadır.

Çerkes Ethem önce, Millet Meclisi'nin bir yıldan fazla bir zamandır kurulduğunu, buna rağmen merkezin güçlenmediğini, köca Anadolu'da ulusal davranışlarımız adına bir kımtının görülmediğini söyler. Ve der ki, şimdiye kadar cephe de en küçük bir yardımınıza tanık olmadığımız halde cephe gerisinde size düşen işlerle de biz uğraşıyoruz.

Bu giriş konuşmasından sonra, Çapanoğlu İsyânını bastırma görevini kabul eder ama, şunları da söylemeden duramaz:

“Şimdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, Orta Anadolu'da ve bir köşede hiçbir ecnebi ile ve İstanbul Hükümeti ile irtibatı kalmayan Yozgat İsyânını söndürmekten acizsiniz. Anladığım şudur ki, bidayetten beri hâlâ vaziyeti kavrayamadınız veyahutta şahsi ve daha ehemmiyetsiz şeylerle meşgul oluyorsunuz. Ve belki de Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, tebliğlerle, konferanslarla her şey olup bitiverecek sandınız ve aldandınız, af buyurunuz. Bu serzenişten muradım, bu gafletler tekerrür etmesin, temenniyatına mebnidir. Ben bu kalan isyan meselesini emriniz üzerine uhdeme alıyorum. Ve sizleri bu gaileden kurtaracağımı ümit ediyorum.” (34)

Çerkes Ethem'in bu sert tavrına rağmen Paşalar alttan alırlar. Mustafa Kemal, Ethem'e şöyle der:

“- Ethem Bey, bu ayaklanışı da bastırabilirseniz, vatana tahmin ettiğinizden çok daha büyük bir yararlılıkta bulunmuş olacaksınız.” (35)

Çerkes Ethem'i Ankara'da mebusların ve bir dizi değişik çevrelerin ziyaret etmek istemeleri üzerine M. Kemal Ethem'i Meclise davet eder ve, "Görüyorsunuz ya Ethem Bey, siz de siyasetin içine giriyorsunuz" diyerek şaka eder. Bu davete Ethem, "Aman Paşam, benim sivil elbisem ve kıyafetim yok, müsait değil" deyince M. Kemal, "Millet Meclisi sizi kıyafetiniz içinde ve heybetinizle görsün, daha iyi" der. (36)

M. Kemal, Çerkes Ethem'i Ankara istasyonunda karşılarken Ethem, eksiksiz bir çeteci kılığında idi. Başında boz bir başlık, sırtında sımsıkı kara halk giyneği, sağ elinde filintasını tutuyordu. (37)

M. Kemal, Ethem'i Meclise davetten sonra ondan bir fiçide bulunur. "Meclis önünde düzgün bir yürüyüş yapın. Atlılar tırıs la geçsinler. Piyadeler yığın düzeninde olsun" der. Ethem, M. Kemal'in bu ricasını hakkıyla yerine getirir. Bu yürüyüşü gören Ankaralıların morali hayli yükselir.

"Piyade kıtalarının başında da yüksek bir ata binmiş olarak Ethem Bey görülünce on binlerce Ankaralı alkıştan caddeleri inletti...

- Yaşa! Allah seni ulusa bağışlasın diye haykıran mebuslar..." (38)

Kemal Paşa O'nu başkanlık odasına götürür. Ankara'da bulunduğu sürece burasının emrinde olduğunu söyler. O günler Ankara'da sadece bir tane olan otomobilini Ethem Bey'in emrine verir. Ethem Bey kuvvetlerinin başında Yozgat'a Çapanoğullarını tepelemeye giderken de M. Kemal'le birlikte kumandanlar ve mebuslar O'nu dış kapıya kadar uğurlarlar. (40)

Şevket Süreyya, Yozgat isyanı ile ilgili olarak şöyle diyor:

"Yozgat isyanı karşısındaki başarısızlıkları iki yönden değerlendirmek doğru olur. Bu yönlerin biri şudur. O günlerde Ankara'nın elinde, askeri birlik denebilecek bir güç yok

şeydi. Yani hükümet, halktan asker derleyecek, bazı sınıfları silah altına alabilecek durumda bulunmuyordu. Diğer yönde şuydu ki, bu sefer ve bu bölgede isyana katılanlar, hepsi kiki Türklerdi. Asker isyancılara karşı silah kullanmakta karsız, hevessizdi.” (41)

Yozgat İsyanı çok tehlikeli boyutlara varmıştır. İsyanın elebaşları iki kardeş, Çapanoğlu Celâl ve Edip’tir. Yozgat Alaca, Akdağmadeni isyancılardan elindedir. Yozgat’ın düşmesinden sonra isyancılar Mecidiye yönüne yönelirler.

Çerkes Ethem, Yozgat’a vardığında isyancılardan elinde sayılan yerlere yeni yerlerinde de dahil olduğunu görür. İsyanlılar üzerine Boğazlıyan’dan gönderilen Kılıç Ali Bey komandasında bulunan piyade taburu ile atlı kuvvetleri zayıf isyancı topluluğu karşısında tamamen dağılmıştır.

Çerkes Ethem anılarında Ankara’dan ayrılışlarının üçüncü günü, Yozgat şehri yakınında ilk isyancı topluluğu ile karşılaşmalarını ve çok kanlı geçtiğini yazar. Bu kanlı savaşın sonra isyancılar dağılır, çarpışmalar sokak savaşları şeklinde gece devam eder ve şehir ele geçirilir. Derhal Divan-ı Harp kurularak 12 isyancı elebaşı hemen asılır. (42)

Yozgat’a girildiğinin gecesi Ethem ile Kılıç Ali Bey arasında şu telgraf konuşması geçer: Kılıç Ali Bey, Boğazlıyan’da müfrezesinin ihaneti neticesi bozguna uğradığını, piyade taburunun kısmen asilere katıldığını, Boğazlıyan’ın asilerin eline geçtiğini, kendisinin sağlam birkaç adamıyla Kayseri’ye geldiğini söyler.

Buna karşılık Çerkes Ethem bu durumu, “Şayan-ı teessüf bir hezimet” diye yorumlayarak, “Ben bu gibi rezaletlerden bıktım, elinizdeki cephaneyle sopalı asilleri silahlandırıp şımartıyorsunuz” diyerek sözü daha fazla uzatmayacağını söyleyerek ve kendisinin Ankara’ya gitmesini salık verir.

Yozgat İsyanının bastırılmasında en korkunç çatışma Arap Seyfi Boğazı denilen yerde yapılır. Bu yer Yozgat ile Alaca arasındadır. Bu çatışmada yüzlerce ölü ve yaralı olur. Bu çatışmada Çapanoğlu kuvvetleri ancak dört-beş saat dayanabilir. Arkasından bozgun başlar. Ondan sonra perişan bir vaziyette top ve makineli tüfekler bile terk edilerek dağılırlar.

Çapanoğlu kardeşler arkalarında yüzlerce ölü ve yaralıyı bırakarak (Çapanoğlu Edip de yararlı olarak) Uzunyayla'ya doğru kaçarlar. Bundan sonrasını Çerkes Ethem anılarında şöyle anlatır:

“Birkaç gün sonra Çapanoğlu Celâl Bey’in Uzunyayla Çerkes beylerine iltica ettiği ve Celâl Bey hakkında bazı Çerkes beylerinin bana telgraf çekerek af isteğinde bulundukları anlaşıldı, ben bu af isteğini kabul ettim ve bu hususu aynı zamanda Ankara’ya da bildirdim.” (43)

Orta Anadolu’daki ayaklanma dalgaları Arap Seyfi yengisi ile son bulmuştur. Bu yengiyi Ethem Bey Ankara’ya bildirir. Büyük Millet Meclisinin Ethem Bey’e vermiş olduğu görev yerine getirilmişti. Ethem Bey, yönetimi mahalli, mülki ve askeri makamlara bırakarak temel görev yeri olan Batı Cephesine gitmek için Ankara üzerinden yola çıkar.

Çerkes Ethem 28 Haziran 1920’de TBMM Reisi adına M. Kemal’den ve 29 Haziran 1920 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekili Tümgeneral Fevzi Paşa’dan başarı ve kutlama telgrafları alır. M. Kemal telgrafta, “bütün kalbimle zâtîîlilerini ve kahraman savaş arkadaşlarımızı kutlarım” demektedir.

Ethem, Yozgat dönüşü Anadolu’da isyanların bittiğine dair bir bildiri yazarak, Anadolu Cemiyet-i Milliye’lerine ve belediye heyetlerine gönderir. Bu bildiriye Anadolu’daki tüm gazetelerde yayınlar.

Çerkes Ethem, Fevzi Paşa'dan başarı telgrafı ile birlikte Batı Cephesinin vaziyetini bildirir bilgi de almıştır. Bu habere göre, cephede bir Yunan saldırısı söz konusu değildir. Ama İsmet Paşa'dan aldığı 3 Temmuz 1921 tarihli telgrafta ise, Yunanlılar'ın ani saldırıya geçtiklerini ve cephenin bozulduğunu öğrenir.

Biz Çerkes Ethem'i Batı Cephesinde izlemeden önce, bu isyanın bastırılışı sonucu ortaya çıkan bazı önemli olaylar üzerinde duralım.

Çerkes Ethem'in Yozgat isyanını çok başarılı ve hızla bastırması Ankara'da bayram havası estirir. Artık Ethem'e bazı kesimlerde lider gözü ile bakılır. Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare'nin prestiji zirvedeyken düzgün ordu ve subayların etkisi sıfırdır.

İsyanın bastırılışını isyandan sorumluluğu görülenlerin yargılanması için Divan-ı Harp Mahkemelerinin kuruluşu izler. Divan-ı Harp, Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in Yozgat isyanının sorumlularından biri olduğu gerekçesiyle olay yeri olan Yozgat'ta sorguya çekilmesi kararını alır. Yahya Galip Bey Ankara'dan istenir. M. Kemal, Ethem Bey'e verdiği cevapta, Yahya Galip Bey'in vazifesine Ethem'in ilk telgrafı üzerine son verildiğini, ancak kendisinin yol zorluklarına dayanamayacak derecede hasta olduğunun doktor raporu ile de anlaşıldığından gönderilemeyeceğini söyler. İkinci telgrafta, Yahya Galip'in derhal sevki gerektiğinden İçişleri Bakanlığı'na emir verildiğini bildirir.

Divan-ı Harp Mahkemelerinin başkanı, Ethem Bey'in kardeşi Tefik Bey'dir. Tefik ve Ethem Beylere göre; Yahya Galip hasta filan değildir. M. Kemal Yahya Galip'i Yozgat'a göndermek istemez. Çünkü, Divan-ı Harp'e verilen bilgiler-

den Mustafa Kemal'in de Yahya Galip'le berabere sorumlu olduğu izlenimi vardır. Ama şimdi esas olarak sorgu için Yahya Galip istenmektedir. M. Kemal ise Söylev'de bu olayla ilgili şöyle der:

“Ethem Bey, Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde dahi nüfuz denemelerinde bulunmuştur. Güya Yozgat İsyanı, Yozgat'ın tabi olduğu Ankara Valisinin kötü idaresinden doğmuş. Bundan dolayı diğer-ısyân sorumluları hakkında da bizzat olay yerinde uygulamaya karar vermişti. Bu ceza asması. Yozgat'a gönderilmesini istediği Ankara Valisi, milli teşebbüslerde bulunmuş, fevkalade hizmet ve fedakârlıklar göstermiş ve göstermekte olan Yahya Bey'di. Kendisi bizce takdir olunmuş idi... İşte böyle birini kendilerine, idam sehpa-sına vermeye mecbur ederek en büyük nüfuzunu kazanmış olabileceğini düşünmüştü. Tabii Yahya Bey'i veremezdik ve vermedik.” (44)

Böylece M. Kemal ile Çerkes Ethem arasında ilk çelişki ortaya çıkmış oluyor. Hatta Çerkes Ethem'in Ankara'ya tehditler savurarak, Yozgat'a gelen bir mebus heyeti önünde, “Ankara'ya gelirsem Büyük Millet Meclisi Reisi'ni Meclis'in önünde asacağım” dediği söylenir.

Çerkes Ethem anılarında M. Kemal'in Söylev'de dediğine karşılık şöyle der:

“Hakikaten, M. Kemal Paşa bir iyi niyetle de olsa, Yozgat ve havalisi isyanının büyümesine sebep olmuş, bunun yaratıcısı kendisi bulunmuş! Yahya Galip için doktor raporu tanzim ettirmesi de telaş ve heyecanından idi, bunda da pek haksız değildi.” (45)

Bu olayın çözümü için M. Kemal araya Reşit Bey'i sokar ve diğer kardeşleri Tevfik Bey'in de içinde yer aldığı Yozgat Divan-ı Harp'ini bu ısrarından vazgeçirir.

Ethem Bey, isyanın elebaşları olan Celal ve Edip Çabanoğullarını affedip, Yahya Galip meselesinde hayli ısrar etmiştir.

Yozgat isyanı sonrası diğer bir konu da, Dede Galip meselesidir. Dede Galip Bey, Alaca eşrafındandır ve yöredeki Alevilerin dini lideridir. Yozgat isyanında bunun da ilişkisi olduğu izlenimi oluşur. Fakat Çerkes Ethem, Dede Galip'i Divan-ı Harp'e vermez. Şöyle der:

“Siyaseten ve İdareten Divan-ı Harp'e vermemiştim. Buna mukabil O da dört yüz kişilik bir süvari müfrezesi teşkil etti, silah, hayvan, teçhizatını kendisi tamamladı, başına da oğlu Gazi Bey'i verdi. Alaca adı verilen bu müfrezeye kumandan olarak arkadaşlarımdan Yüzbaşı Ethem Bey'i tayin ettim.” (46)

Bu sırada Çorum dolaylarında Refet Paşa (Belen) bulunur. Gazi Bey'in adamlarının asker toplamasını engellemeye çalışır. Bu durumdan Çerkes Ethem haberdar olur ve Refet Paşa'nın adamlarına sert bir çıkış yapar. Böylece Refet Paşa ile de sürtüşme başlar.

Yozgat isyanının bastırılması, hem de rekor denecek bir süratle bastırılması Çerkes Ethem'i, Mustafa Kemal'in gözünde hiçbir zaman istemeyeceği kadar büyüttü. Mustafa Kemal'i de Çerkes Ethem'in gözünde sonucu tehlikeli olabilecek kadar küçülttü.

Mustafa Kemal, sadece siyasal bir güçtü. Asker güç tamamen Çerkes Ethem'in arkasındaydı. Yahya Galip meselesi salt bir Divan-ı Harp meselesi değil, aslında iktidar kavgasının bir başlangıç noktasıydı.

Mustafa Kemal, bu işin Yahya Galip'le bitmeyeceğini, kendisini de hedef alacaklarını kestirebiliyordu. Gitmek iste-

meyince de Ankara üzerine bu askeri güç yürüyebilir ve iktidara el koyabilirdi. “Bu sırada Meclisin çoğunluğu da Ethem Bey’in arkasında idi.” (47) Çerkes Ethem’in, “Ankara’ya gelirsem Meclis Reisi’ni Meclis’in önünde asacağım” demesi ve anılarında da o günler için, “isteseydim her şeyi ele geçirirdim. Bana kim engel olabilirdi” diye söylemesi bu yargıyı doğrulamaktadır.

M. Kemal, Yozgat Fatihi’nden gelecek tehlikeyi çok iyi atlattı. Yahya Galip Olayı’nda Reşit Bey’in aracılığı büyük rol oynadı. Ethem’e karşı ise, oldukça esnek davrandı. Ama artık çanların kimin için çaldığını da görüyordu. Çerkes Ethem ise, iktidarı elde etmek için önemli bir fırsat kaçırmıştı.

Rahmi Apak anılarında, Yozgat dönüşü Çerkes Ethem’in gücünü şöyle anlatmaktadır:

“Ethem ve kardeşleri, Yozgat isyanını bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri zaman, Ankara’da kendilerine yapılan gösterilerle, Anadolu’nun başkentinde dahi biricik güç, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler... Ethem ve kardeşleri kendilerini milli ihtilalin efendisi saymakla haklı görüyorlardı... Düşüncelerine göre bütün milli Anadolu varlığı Meclis ve Hükümet onların tüfeklerinin kuvvetiyle yaşıyordu.” (48)

O günler, Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare o kadar popüler bir güç idi ki, Meclis’te ileride askeri gücün temelini düzenli ordu mu, yoksa Kuvay-ı Seyyare mi oluştursa diye bir oylama yapılırsa, Kuvay-ı Seyyare olsun diyenler oylamayı mutlaka kazanırdı.

Çerkes Ethem bundan sonra Ankara’ya sık sık gelir. Gelmesinde hastalığı yanı sıra başka sebepler de vardır. Ankara günlerinde çeşitli çevrelerle tanışır. O günlerde prestiji

en yüksek askeri güç Çerkes Ethem iken, prestiji en yüksek siyasal güç de Bolşevizm'dir. Eskiden ittihatçı olan bir dizi siyasetçi artık Bolşevik olmuştur.

Bunlardan sosyalist düşünceli eski Akka Valisi Hakkı Behiç Bey'le Ethem'in görüşmesini Hasan İzzettin Dinamo şöyle anlatıyor: Hakkı Behiç, Türkiye'nin askercé kurtuluşundan sonra sosyal bir devrimle geleceğinin ancak garanti olacağını düşünen aydınların başında geliyordu. Çerkes Ethem'i halk ordusunun başı olarak selamlıyordu.

“Nizami ordu emperyalist güçleri yense, yurttan kovsa bile kapitalist temeller üzerinde bırakılabilecek bir ülkeye bunlar yine damdan bacadan girebilirlerdi. Nizami bir ordu kadrosu, tutucu olduğundan sosyal devrimi yapamazdı, yapmak da istemezdi. Türkiye'yi sosyal devrime yöneltecek biricik güç, Ethem Bey'in örgütlediği halk ordusuydu.” (49)

Ankara'nın o günler yaygın Bolşevizm tarafları Ethem'i sosyal devrimi yapacak halk önderi, askeri gücünü de halk ordusu olarak görüyorlardı.

ÇERKES ETHEM ve YEŞİLORDU

Kurtuluş Savaşı tarihinde, Yeşilordu adı geçince derhal bu olgu Çerkes Ethem'i anımsatmaktadır. Veya tersi, Çerkes Ethem deyince akla Yeşilordu geliyor.

O halde bu Yeşilordu meselesi nedir. Bu olgu çok çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Mustafa Kemal Söylev'de önemle üzerinde dururken, Çerkes Ethem anılarında her nedense böyle bir adı hiç duymadığını yazar. Ama 1920 yılları Türkiye tarihiyle ilgilenenler Yeşilordu meselesine değinmeden geçememektedirler.

Öyleyse bu Yeşilordu'nun ne olduğu ve Çerkes Ethem'le ne ilişkisi olduğunu incelememiz gerekir.

Yeşilordu, 1920 Mayıs ayında Anadolu'da kurulmuş gizli bir dernektir. 1920 sonbaharında ise, kesin olarak feshedilmiş ve Ankara'da o tarihlerde kurulan hem resmi ve hem de gizli komünist partilerine bağlanmak istenmiştir.

Yeşilordu Derneği, hükümete resmi bildirim yapmadan kurulmuş olduğu için gizli dernektir. Yoksa bu gizli örgütün varlığından M. Kemal de haberdardır. Zaten bizzat yakınları tarafından M. Kemal'in onayıyla kurulmuştur. İşte gizliliği böyle bir gizlilik.

Yeşilordu'nun bir de efsanevi bir yönü vardır. Cemiyetin boyutlarını çok aşan efsane kulaktan kulağa dolanmış ve çok önemli propaganda aracı olmuştur.

İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Pan-İslamizm kisvesi altında Pan-Turanist politika izlemektedir. Nitekim Enver Paşa'nın o sıralarda 75.000 Türk askerini Sarıkamış'ta bu emellerle kırdığı bilinir. Tabii bu kayıp İttihatçıların uzun yıllar bu yönde faaliyetini engellemiştir. Ta ki, 1917 Rus Devrimi'nin patlak vermesine kadar. Çarlık ordusu dağılıp askerler cepheleleri terk edince eski emelleri canlandırmak için Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa komutasında, 6000 mevcutlu 5. ve 36. Kafkas firkalarıyla, sayıları 10-12.000'e varan Azeri gönüllü ve milislerden kurulu yeşil bayraklı İslam ordusu 14 Eylül 1918 tarihinde Turan'a gönderilir. Bakû zapt edilir ve Hazer kıyılarından yukarıya doğru ilerlenir.

Rusya'da Yeşilordu adı ise, iç savaş sırasında Kızılordu'nun yanında çoğu Müslümanlardan oluşan, karşı devrimcilerle savaşmak için kurulan orduya verilen addır.

Kazım Karabekir, anılarında, "Kafkasya'nın Karadeniz

sahilindeki Yeşilordu, Kızılordu'nun taht-ı idaresine girmiştir" diyerek, Yeşilordu'nun Kızılordu safında yer aldığını doğrulamaktadır.

Şu kesin bir gerçek ki, İslamiyetin kutsal rengi olan yeşil, Müslüman ulusların Bolşeviklerince simge olarak kullanılmıştır. Bolşevikler de, İslam ülkelerinde taraftarlarının çoğalması için önceleri kendi programlarının dinsel bir içerikle de olsa yorumlanmasına göz yummuşlardır. İşte Yeşilordu efsanesi bu olaylara dayandırılmıştır. (50)

Şimdi de Çerkes Ethem'li Yeşilordu'ya dönelim.

Ankara hükümetinin oluştuğu, Kurtuluş Savaşı yıllarında Enver Paşa yurt dışındadır. 1917 Rus Devrimi Türk aydınları ve İttihatçılar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Bu etki İngiliz Haber alma Örgütü'nün İstanbul Şubesi'nce hazırlanan 29 Temmuz 1920 tarihli raporunda şöyle belirtilir:

"Bolşevik etkisi, milliyetçi Türk çevrelerinde gitgide daha belirginleşmektedir. Şimdi de Türkçe İslam Bolşevik Ceridesi diye basılı bir yayın gizlice dağıtılıyor." (51)

İşte bu sırada Enver Paşa, "toplumsal devrim" fikrinin şampiyonluğunu yapar. Bu bir çeşit "İslam Bolşevikliği" girişimidir. Enver Paşa paralelindeki bir kısım İttihatçının da Yeşilordu'yu kurduğu söylenir.

düzenli ordu birliklerinin dağılıp çözüldüğü, iç isyanların Anadolu'yu boydan boya sardığı, millîciler için "Bolşevik" ve "katli vaciptir" dendiği bir sırada Kuva-yi Milliye'ye yardımcı olur düşüncesiyle oldukça güvendiği arkadaşlarınca başlatılan Yeşilordu girişimini Mustafa Kemal de olumlu karşılar. (52)

Dernek kurucularının başlıcaları şunlardır: Dr. Adnan Adıvar, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami,

İbrahim Süreyya, Muhittin Baha, Hacı Şükrü, Reşit (Çerkes Ethem'in ağabeyi), Şeyh Servet ve Celal Bayar.

Yeşilordu, toplam 14 kurucudan oluşmuştur. Bunlardan üçü bakandır. Adnan Adıvar Sağlık, Hakkı Behiç Maliye, Celal Bayar Ekonomi bakan vekilidir.

Yeşilordu'nun genel sekreteri, bazı kaynaklara ve M. Kemal'in Söylev'de belirttiğine göre Hakkı Behiç'tir. Mete Tunçay ise, eski Harput Valisi Nazım Bey olduğunu söyler. Nazım Bey ilk Meclis'te Tokat milletvekili seçilir. Daha sonra M. Kemal'in adayı Refet Paşa'ya karşı Meclis çoğunluğunun oyu ile İçişleri Bakanı seçilir. Yeşilordu'nun gelişmesi için Vakkas Ferit adında bir Bolşevik kaymakam da çok çalışmıştır. (53)

Yeşilordu'nun Talimatname ve Nizamname ve bunlardan başka, "Eski Dünya Neydi? Yeni Dünya'da Neler Oluyor?" başlığı altında bey, paşa ve ağalara karşı tavrını belirten broşürleri vardır.

Yeşilordu'nun Genel Sekreteri Hakkı Behiç kuruluş ve amaçlarını şöyle açıklar:

"...Müslüman aleminde Rus Devrimi'ni değişikliğe uğratarak meydana getirecek bir sosyalist birliği fikrine bağlıydım. Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya açmıştım. Paşa, taraftar görünmüştü. Memleket içinde Rus Bolşevizmine paralel bir akım hazırlamaya başlamıştık. Heyet-i Temsiliye'de hükümet işleriyle uğraşmak görevini üzerime aldığım zaman, bir yandan bu inancıma değer kazandırmaya çalışırken, öte yandan da dıştan fikirleri hazırlamak üzere gizli bir örgüt kurmuştuk.

Gizli olarak kurduğumuz örgütün adı, Yeşilordu idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbaycan'da başka birçok kuruluşların varlığını haber almıştık." (54)

Samet Ağaoğlu, Hakkı Behiç için, “bir çeşit İslami Komünizm taraftarı olduğunu, aynı zamanda ‘Çerkes milliyetçiliği’ de yaptığını yazar.” (55)

Markist olduğu söylenen Hakkı Behiç, Yeşilordu’nun kuruluşu sırasında Ali Fuat Cebesoy ise şöyle konuşur:

“...Garb’ın memleketimizi yok etmek isteyen siyasetine karşı Şark’a ve Rus İnkılabı’na yaklaşmakta memleket için büyük bir ümid-i necat görmüştüm. Müslüman aleminde Rus inkılabını tadilen vücuda getirecek bir sosyalist ittifakı fikrine bağlıydım.” (56)

Görüldüğü gibi, Hakkı Behiç, Yeşilordu’nun amacının İslamiyet’le Bolşevizmi birleştirmek temelinde bir toplumsal yapı oluşturmak olduğunu söylemektedir. Bu amaç, Yeşilordu Talimanamesi ve Nizamnamesi adlı belgelerde daha açık olarak anlatılmaktadır. Bunlardan bazı maddeleri alalım:

“- Yeşilordu, anti-kapitalist, anti-emperyalist ve anti-militaristtir,

- Yeşilordu’nun Cihad bayrağında şu sözler nakşedilmektedir: Asya Asyalılarındır.

- Yeşilordu, dünyada başlanan sosyalist ve özellikle Bolşevik hareketin, yanlış olarak haydutluk ve yağmacılık olarak gösterilmesine karşıdır.

- Yeşilordu, toplum yaşantısında tam bir kollektif çalışmayı ve halk hükümetini kabul eder.

- Yeşilordu aileye saygılıdır.. yolunu hak yolu.. Allah yolu bilir.

- En ağır suç emperyalizmdir. İdam cezası yalnız emperyalizmden yana olanlara verilir.

- Yeşilordu, Kızıl Devrim ordularının en içten kardeşlikle sonsuza dek bağlısı ve dostudur.” (57)

Bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz. Yeşilordu, M. Kemal'in belirttiği gibi, iç isyanları bastırıp Kuvay-ı Seyyare'ye yardımcı olunması için kurulmamıştır. Örgüt, daha temel bir amaç gütmektedir. Bolşevizmi İslamiyet'le birleştirerek bir tür "Yeşil Komünizm" fikrini gerçekleştirmek istemektedir.

Yeşilordu'yu, kurucularından Yunus Nadi şöyle anlatıyor:

"Kızılordu'ya tekabül eden Yeşilordu başlıbaşına mana ifade eden bir addı. Gerçekten bu cemiyetle biz, millî hislerle ileri safhalar görüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere, bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade millî olmaya dikkat etmeyi programımızın başına koymuştur." (58)

Yani, Yeşilordu M. Kemal, A. Fuat Cebesoy ve Yunus Nadi'nin belirttiği amaçların dışına çıkmıştır. Bu durum bazı kurucuları ve özellikle M. Kemal'i rahatsız eder. Buna bir de, Yozgat İsyanı gidiş ve dönüşünde Ankara'ya gelen ve o günlerin tek etkin askeri gücü olan Çerkes Ethem ve kardeşlerinin Yeşilordu'ya girişi eklenince işler çığırından çıkar.

Yeşilordu artık Çerkes Ethem'in kişiliğinde yeni bir lider kazanmıştır. Böylece 1920 yazında Yeşilordu "Ethemci" olur. Arkasında Eskişehir örgütü kurulur ve gelişir.

M. Kemal, kontrolden çıkan Çerkes Ethem'i bir Yeşilordu'nun varlığına tahammül edemez. Kapatılmasını ister. Bazı kurucuları ikna eder ama, başta Hakkı Behiç ve bir kısım taraftarı bu emre uymaz. Bu çevreler M. Kemal'in bir diktatörlük kuracağını söylerler. Çerkes Ethem'i ise, "Halk Devrimi" yapabilecek lider olarak görürler. Aslında bu çevreler, Çerkes Ethem'in Bolşevikliğinden çok, o günlerde zirvede olan askerî gücüne güvenmektedirler.

Çerkes Ethem anılarında, Yozgat isyanı dönüşü Anka-

ra'da, "lk arkadaşları" bulduğunu yazar. Bu "lk arkadaşları" olsa olsa o günler Ankara'da yaygın olan Yeşilordu'cularla, Bolşeviklerdir.

1920 yılı ortalarında, düzenli ordu ve kumandanların yıldızı sönüktür. Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin prestiji ise en yüksek noktadadır. Artık Mustafa Kemal, Meclisi kontrolde zorluk çekmektedir. Çerkes Ethem'in yıldızı parlamıştır. Yeşilordu'ya girmesi, gücünü İslâm Bolşevikliği amacı güden Yeşilordu'nun siyasal gücü ile birleşmiştir.

Yeşilordu'nun Ankara ve Eskişehir rgtnde egemenlik sağlayan komünistler ve Şerif Manatof gibi Sovyet temsilcileri Çerkes Ethem'i bir sosyal ihtilâl lideri gibi görmeye ve göstermeye çalışırlar.

M. Kemal, Söylev'de Yeşilordu'nun Kuva-yı Milliye'ye yardımcı olmak amacıyla TBMM'nin kurulmasından sonra, Ankara'da pek yakın arkadaşları tarafından kurulduğunu belirtir. Kendisinin çok iyi olduğunu ve yeteri kadar ilgilenemediğini söyler. Bundan sonraki gelişmeler için ise şöyle diyor:

"Kurulmakta olan örgüt, yalnız ulusal birlikler meydana getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkmış, çok genel bir amaca yönelmiş. Örgütün kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkes Reşit Bey ve Ankara zerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak başta Ethem ve Tevfik Bey birliklerinin bütün adamları, Yeşilordu'nun sanki temeli olmuşlar." (59)

M. Kemal, Yeşilordu'nun her yerde kendi adına kurulduğunu, hatta yaverinin bile kendi bilgisi dışında Yeşilordu'ya kaydolduğunu öğrenince şöyle der:

"Bu derneğın zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Grşm söyledim. Gereğini yaptılar. Ama

genel yazman Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili önerimin kabul edilemeyeceğini ve uygulanamayacağını söyledi. Ben 'kapattırırım' dedim. Bunun da olamayacağını, çünkü derneğin düşünülenden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını özel bir durum takınarak söyledi.” (60)

M. Kemal, Yeşilordu'nun kapatılmasında Çerkes Ethem'li bir Yeşilordu'yu esas gerekçe olarak gösterirken, Çerkes Ethem anılarında Yeşilordu'ya üye olmadığını ve hatta bu isimde bir örgütün varlığından bile haberinin olmadığını yazıyor.

Çerkes Ethem anılarında, M. Kemal'in Söylev'de söylediklerini özetledikten sonra, Yeşilordu için şöyle diyor:

“Bu namda Kuvay-ı Milliye'nin başından sonuna kadar, herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmî, hususî, gizli, aşikâr bir teşkilat ve teşekkülün kaydına ve izine tesadüf edilemez.” (61)

Yani Çerkes Ethem anılarında Yeşilordu ile ilgili olarak ismini bile vermeksizin böyle bir şeyin varlığından hiç haberi olmadığını söylüyor. Çerkes Ethem'in bunu tamamen savunma psikolojisiyle yapmış olması gerekir. Zaten ağabeyi Reşit Bey de resmen kurucuları arasındadır. Çerkes Ethem'in böyle bir şeyi duymaması mümkün değildir.

M. Kemal, Yeşilordu'yu 1920 sonbaharında kesin olarak kapattıktan sonra burada oluşan muhalefeti kendi kontrolünde tutmak için derhal resmî olarak Türkiye Komünist Partisi diye bir parti kurdurur. Çerkes Ethem'e de bu partiye kendisi ile birlikte üye kabul edildiklerini bir mektupla bildirir.

Yeşilorducu Hakkı Behiç resmî partiye katılır ve genel sekreter olur. Tokat Mebusu Nazım ve çevresi ise, Halk İsti-

rakiyun Fırkası'na katılır. Hakkı Behiç partinin kurulduğunu, Çerkes Ethem ve komutanlara gönderdiği "Sevgili Yoldaş" başlıklı mektupla bildirir. Mektupta şöyle der:

"Parti resmen kurulmuş olup faaliyetini düzenlediğinden ve eskiden kurulmuş bulunan gizli Yeşilordu örgütü dahi partiye dönüştüğünden artık Bolşevizm, Komünizm fikir ve ilkeleri üzerinde hiçbir dernek ya da kurulun, fotoğrafı kimliği ve yetki belgesi olmadan kim olursa olsun bir kişinin faaliyetinde bulunmasına da izin verilmeyecektir." (62).

Çerkes Ethem'in adı, kurulan resmî Komünist Partisi'ne olduğu gibi, gizli olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na da karıştırılmıştır. Çerkes Ethem, Mustafa Kemal'e düzenli ordu meselesi ile ilgili olarak çatışmaya girdiği sıralarda ortada bir Yeşilordu meselesi kalmamıştı.

Belge: I

YEŞİLORDU TALİMATNAMESİ

1 - Asya'nın saf ve nezih ahlak ve maişetini, emperyalist kapitalist namı altındaki Avrupa sefahetle ihlâl etmek için her vakitten ziyade şarka taarruz ederek zavallı Asya halkını ezip yutmaya çalışan bugünkü asker, tüccar ve politikacı Avrupa'nın bu yoldaki çalışmalarına karşı durarak Asya'daki ahlâki ve insani bir yaşama ve şarkta da, şarkın kendisine mahsus olan temiz ve saf ahlakını tespit edip koruyacak bir itihât vücûda getirmek gayesiyle çalışan fikir sahiplerinin vücûda getirecekleri mesai silsilesine ve içtihat saflarına "Yeşilordu" namı verilmiştir.

2 - Yeşilordu; ihtikâr, hırsızlık demek olan sarmayeyi, Allah'ın kulları arasında ağır, elim fakrî servet ihdas eten temellükleri, mazlum insanları birbirine kırdıran ve tüccar Avrupa'nın muhtekir ve sarraf diplomatları elinde cihanın bir oyuncak ve insanların birer esir olmasını istilzamdan başka neticeler vermeyen her muharebeyi ve her askerliği nefretle karşılar ve bunlarla mücadele eder. Yeşilordunun bütün saf-ları ve bütün çalışmaları bir noktaya müteveccihdir: Beşerin saadeti ve buna varmak için samimi bir Asya ittihadı... Yeşilordunun yeşil cihat bayrağında şu cümleyi aynen nakşedilmiş bilmelidir: "Asya, Asyalılarındır. Asya artık kapılarını muharebe, sermaye, ihtikâr, sınıflar, ihtiraslar facialarına ebediyen kapamıştır.

3 - Yeşilordu, bir umumi merkez ile vilayetler, liva merkezleri olan şehirlerde, kaza merkezi olan kasabalarda, nahiye ve köylerde kurulmuş merkez heyetleriyle idare olunur. umumi merkezler, halkın saadeti, beşerîyyetin kemal, refah ve eşitliğini kendisi için umde edinmiş insanlardan teşekkül eder. Bunların arasına sermaye sahiplerinden faizcilerden, büyük emlak sahiplerinden, bilhassa şehirlerde kasabalarda oturup, köylerde köylüleri çalıştırarak arazi ve değirmen işletenler ve bu suretle köylüyü ortakçılık ve mürabahacılık adları altında ezmeye alışmış olan kimseler bulunamaz. Büyük tüccarlardan, komisyonculuk, dellallık, sarraflık gibi müstahsillerle müstehlikler arasında ihtikâra alışmış, gayri insani kazançlar peşinde koşmuş adamların merkezlerde yeri yoktur.

Merkezlerde çalışacak arkadaşlar, beşer arasında sınıf, fakirlik, zenginlik farkları gözetken kanunlarla meşbu olmasın,

hakiki insanlık saadetini görecek derecelerde ruhen yükselmiş memurlar, doktorlar, muallimler, sanatkârlar, reçberler, yazıcılar, hizmetçiler velhasıl aylık ve gündelik ücretlerle çalışan ve yaşayan fikir ve beden kuvvetleriyle meşgul insanlardan seçilir ve bunlar merkezlerde inkılap nüvesini teşkil ederler.

Merkezler teşekkül eder etmez, bütün arkadaşlar gayelerine sadık kalacaklarına ve inkılâbın fiilen tahakkukuna kadar bütün teşkilat ve icraatta son derece gizlilik ve son derece samimivete bağlı ve riayetkâr olacaklarına vemin edeceklerdir.

4 - Yeşilordu, âlemde başlayan sosyalist ve bilhassa bolşevik harekâtının yanlış olarak bir şekavet ve yağmacılık suretinde telakki olunmasından çıkacak karışıklığın önüne geçecek ve bu babtaki eskâr ve temayülleri kendi gayesine doğru çekecek ve kendi maksadı dairesinde temerküz ettirecektir. Bilhassa Rusya'dan bizim tarafa geçecek herhangi bir adam, ehemmiyetle tetkik nazarı altına alınacaka ve bu hale göre el altında bulundurulacaktır.

5 - Merkez dışında arkadaş bulup fikir ve teşebbüs ordusunu çoğaltmak en mühim bir iştir. Namusuna, fikrine emniyet olunacak her kimse diğer maddede tasrih olunan (tüccar, komisyoncu, sarraf ve ihtikâra alışmış kimse) içinde bulunsalar da gayelerimize sadık kalacağına merkez heyetlerince tam tam kanaat bulunmak şartıyla, efrad meyanına alınırlar.

6 - Alınacak her kimsenin, ifrattan bir rehberi ve iki şahidi bulunur ve bunlardan başkasını tanımaz. Efrâd, merkezlerden verilecek talimatı harfi harfine yerine getirirler. Bununla beraber, verilecek emirlere ait düşüncelerini rehberlere bildirmek hakkı da efrat için kabul edilmiştir.

7 - Yeminini tutmayıp gayelerimize varmamıza ait teşebbüslerimizi baltalamak sureti ile ihanetleri, merkezlerin şahitlere ve delillere dayanan tahkikatı ile sabit olanlar idam olunurlar. İdam kararını her heyet kendi mesuliyeti altında icra eder.. Her merkezin ehemmiyetine göre, ikiden on'a kadar fedaisi ve icra adamları vardır. Bunlar doğrudan doğruya merkeze bağlıdır. İhanetleri tespit edenler, Yeşilordunun pişizmine dikilecek engelleri cebren kırarak, istihsalî zarurî görülen maksatlar hakkında, merkezlerden verilen kararı, gizlice ve geciktirmeden icra ederler. Fedailer, merkezlerinin verecekleri kararlar ile gerektiğinde birleşirler. Mesela köylerin ikişerden ibaret olan fedaileri, köyün tabî olduğu nahiyenin fedaileri ile ve sırasıyla kasaba fedailerisiyle birleşerek, takım, bölük, tabur halindé toplanırlar. Takım, bölük, tabur sancakları yeşildir. Fedailer, umumiyetle askerlik etmiş pişkin babayiğitlerden seçilir. Fedai, yazıldığı günden itibaren yanında bir mavzerle üç yüz fişek bulundurur.

8 - Yeşilordu bir "Beşer Saadeti" teşkilatıdır. Onun nazarında kan dökmek, kadınları, dul ve sefil, evlatları kimsesiz ve yetim bırakmak dünyanın en büyük fenalığıdır. Ancak halkı muharebe gibi siyasi musibetlerden, fakirlik ve sermayedarlık gibi sosyal sefahat ve sefaletlerden kurtarmak, büyük tesisleri yıkmak ile kabil olacağından, gayemizin husulüne kadar maatteessüf bu yolda bazı icraatta bulunmaya muhtar kalacağız.

9 - Gayelerimize fikren muhalif olanlar, kendilerinden fiili zararlar gelmedikçe, ıslah ve idaresi kabil unsurlar sayılır ve bunların fikri muhalefetlerine, fikri müdafaa ve teşebbüslerle mukabele edilir. Fiilen muhalefette bulunanlar faaliyet-

lerini, o yerin merkez heyetine maksat uğrunda, zorluğa dü-
şürecek dereceye vardırıdıkları takdirde, ilk defa uyuşturucu
usullerle ıslaha çalışılır, ıslahtan ümit kesildiği zaman, nâçar
imha olunurlar.

10 - Servet ve sermaye sahiplerinden ve büyük emlak ve
akar erbabından olup da fikrindeki yükseklik, ruhundaki ne-
cabet sâikası ile gayelerimizi kendisi için de bir ideal edinen-
lerin, Yeşilorduya girmek teşebbüsündeki ciddiyeti servet ve
sermayesinden orduya edeceği fedakârlıkla ölçülür ve ilk tec-
rübe bu fedakârlıkla başlar.

11 - İnkılabı başlamak zamanı gelinceye kadar, hükü-
metlerin bugünkü teşkilatlarını muhafaza lazım geleceğinden
ve âdi şekavetten ibaret olan her nevi hırsızlık, yağmacılık
kat'iyen memnu ve menfur olduğundan merkezler, hükümet-
lerin her türlü meşru ve kanuni çalışmalarına müzahir ola-
cak, şekavetin önüne geçebilmek için elden gelen gayreti yap-
maktan kusur etmeyecektir. Her merkez, bulunduğu yerin en
nüfuslu ve en aydın hükümet memurlarını elde ederek, gaye-
mize yararlı kılmaya çalışacaktır. Şu kadar var ki: Bunun için
biraz fazla dikkat ve fazla ihtiyat lazımdır.

12 - Umumi merkez, nezaret ve mürakabesini, mürahas-
ları vasıtasıyla yapar. Yeşilordunun fikirlerini yaymaya mah-
sus bir gazetesi olacaktır.

NETİCE

Alem bir büyük inkılap karşısındadır. Avrupa'da bir kı-
sım ilim adamları, "Sosyalizm" mesleği dairesinde, garbın

medeniyet perdesi altındaki redâet ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için "Burjuvazi" denilen muhtekir ve muhterislere mücadele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin taşkın sefaletleriyle, fukara takımının yoksulluktan doğan sefaletine bir had tayin etmektir. "İslamiyet ve Şer'i Muhammedi" bu esasları bin üç yüz yıl evvel, Zekât, Fitra ve Kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki teşkilâtımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez hey'eti bu umdeyi göz önünde ehemmiyetle tutacak ve inkılâbın tamamiyle husulüne kadar Zekât, Fitra ve Kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri münasip surette toplatarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.

Belge: II

YEŞİLORDU NİZAMNAMESİ

1 - Türkiye Yeşilordu Teşkilâtı Avrupa emperyalizminin hülûl ve istila siyasetini Asya'dan tard etmek üzere teşekkül etmiş bir mücadele teşkilatıdır.

2 - Yeşilordu umum Türkiye'de dahi her nevi emperyalizm cereyanlarını ve sermayelerin haksız tefallüp ve tehakkümlerini ref ve izale etmekte tereddüt etmez.

3 - Yeşilordu arazi ve umumî servetten bütün efrâd-ı ahâlinin, ancak zati sâileri ve maddî ve manevî kabiliyetleri nispetinde faydalanmasını temine çalışır.

4 - Su, hava, ı ışık ve hararet gibi hayati menfaatlerden sayılan ve umumi olan toprağın hükümetçe idaresini ve halkın meccanen müşterek mesaisine tahsisini esaslı ıslahat cümlesinden sayar.

5 - Menkul ve servet sağlayan sermayelerden hâsıl olacak faydanın şahıslara ve ailelere değil bütün efradı ahaliye temini için iktisadi idarede hükümetin şiddetli müdahalesine taraftardır.

6 - Yeşilordu servet tevlit etmeyen süs ve kullanma eşyasının bugüne kadar devam edip gelen tasarruf haklarına riayet etmekle beraber bundan sonra birikmesine mani olacak terdbirleri vazifelerinin en ehemmiyetlisi olarak telakki eder.

7 - Yeşilordu, cemiyet hayatında halk hükûmetini ve tam bir "iştirâk-i mesâî" usulünü kabul eder.

8 - Yeşilordu harb ve askerlikten, kuvvetin kaynak olduğu temellük hakkı davalarından nefret eder. Muharebe ve mücadeleyi, ancak bu dâvalara mani olmak için empervalizmi imha edinceye kadar meşru görebilir.

9 - Yeşilordu yığılmış veya miras kalmış altınların gölgesinde daima âmir ve mütehakkim yaşayan azınlıklara mukabil, zaruri ihtiyaçların bile temin edemiyerek mütemadiyen azınlıklar hesabına çalışan esir insanların teşkil edeceği çoğunluk ordusudur ve hedef bu çoğunluğun refah ve saadeti, hürriyet ve selametidir.

10 - Yeşilordu yalnız adali ve fikri emeğinin karşılığı olarak yaşayan rençber, amele, hademe, memur gibi beşeriyetin hakiki hadimlerini teşkilatının en sağlam unsurları olarak bilir.

11 - Yeşilordu zati sa'y ile cemiyet hayatında yer bulamayacak acezeyi ve ihtiyar, mâlûl ve mariz olanları umumi hayatın müsterek ve mütesavi menfaatlerinden avıramaz.

12 - Yeşilordu aile hayatına hürmetkârdır.

13 - Yeşilordu, İslâmiyetin bütün içtimai esaslarına istinat ederek asr-ı saadetin müsterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmaya çalışmakla yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.

14 - Yeşilordu terbiyede geleceği hazırlama işlerinde, kardeşliği herşeye hakim kılmak umdesini kambul eder.

15 - Mektep tahsilini, cemiyetin müşterek hayatındaki esaslara göre, parasız mecburi ve yatılı olarak sağlamaya taraftardır.

16 - Yeşilordu adâlet esaslarında, neticeler ve hadiseler ile değil, sebepleri ve te'sirlerle mücadelenin verimli ve te'sirli olduğuna inanır. Bu sebeple her nevi ihtiraslarla rüçhan ve tefevvuk iddialarını, ruhi marazları, ırsi illetleri ıslah edecek müesseselere mahkemelerden, hapishanelerden ve bunlara muntehi olan bütün cürüm ve ceza hakkındaki nazariyelerden ziyade ehemmiyet verir.

17 - Yeşilordu en ağır cürmü emperyalizm olarak telâki ve idam cezasını yalnız bunun taraftarları hakkında meşru mukabele olarak kabul eder.

18 - Yeşilordu ahlâk işlerinde içtimaî fayda esasını tâkip eder. Hayır ve şer ancak cemiyetin ve beşeriyetin müşterek saadetli itiyadıyla kaabil-i tefriktir.

19 - Yeşilordu, kızıl inkılâp ordularının samimi bir kardeşlik ile ebediyen bağlısı ve müttefikidir.

20 - Yeşilordunun fârik alâmeti yeşil bayraktır. İslâm kardeşliği bu bayrak altında teessüs ve insanlar arasında kızıl ve yeşil bayrakların ittihadı, mes'ut inkılâba ve gerçek sadete yönelen çalışmaları tamamlayacaktır.

21 - Yeşilordu Türkiye'de hafî (gizli) bir umumi merkez ile idare olunur. Umumi merkez bütün Yeşilordu teşkilâtına mâlik memleketlerle bağılı olduğu gibi Moskova ve kızılorduları merkezleri ile de münasebettir.

22 - Köylere kadar her memlekette Yeşilordunun umumi merkezine bağılı hafî (gizli) merkez hey'etleri vardır.

23 - Teşkilâtın şimdilik vazifesi işbu programdaki esâsların hâlka neşir ve tamimi ile gelecekteki faaliyet zemininin sür'atle hazırlanmasıdır.

24 - Umumi merkez fiilen hârekete geçmek zamanını, harici merkezlerle muhabere ile tespit ederek, büyük faaliyet merkezlerini tâ'vin ve murahasalarını izam evlevecektir.

25 - Yeşilordunun inkılâp hareketi tahmin olunduğundan daha yakındır ve beşerin saâdet ve istihlâsı bu harekettedir.

26 - Yeşilordunun teşkilâtına mensup olup da emperyalizm lehinde gayemize hıyanet eden derhal idam olunur.

27 - İdam hükmü umum merkezce verilir ve şimdilik gizli ve hususî vasıtalarla icra edilir.

28 - Yeşilordunun umumi masrafları gizli surette toplanacak ianelerle, mensuplarının vereceği aidattan tedârik olunur.

29 - İane toplamakta şikayetlere ve Yeşilordunun teşkilâtının genişletilmesine mâni olacak tazyikler ile, aleyhtarı ce-

reyanları arttırmaya bais olacak zor ve tehditler kat'iiyen memnudur.

30 - Umum merkez ve varidatı, merkez hey'etinden gönderilecek yüzde yirmi hisse ile kendi hususi teşebbüslerinin te'min edeceği menfaatlerden terekkiüp eder.

31 - Yeşilordu umdelerinin neşr ve tamimi için makale, risale ve kitaplar yazan fikir ve kalem erbabı umumi merkezce taltif edilir.

32 - Yeşilordu umdelerinin aleyhinde neşriyat ve teşvikatta bulunanlara, şimdilik beşerni saadetine râci olan büyük inkılâbın mahiyeti ihtiyatlı bir lisanla anlatılarak fikirlerini düzeltmeye gayret edilir.

ÇERKES ETHEM'İN BOLŞEVİKLİĞİ ve NAZIM BEY MESELESİ

O günlerde Avrupa'da tartışılan fikirler Jön Türk devriminden bu yana imparatorluğun çeşitli yerlerinde, kısmen de olsa serbest tartışılabiliyordu. Ülkenin izleyeceği yön konusunda başlıca iki fikir akımı oluşmuştu. Bunlardan biri, batı ülküsünü tutanlardı. Bunlara göre 19. yüzyıldan beri Türk liberallerinin tasarladığı Batı demokrasisi idi. Batı'nın sosyal ve ekonomik yapısına uygun bir hükümet şekli düşünüyorlardı. Diğeri ise, Batı ülküsü karşısında, Doğu ülküsünü tutanlardı. Bunlar da birinciler gibi İttihat ve Terakki içinden gelme idiler. Ama, 1917 Rus Devriminden sonra Bolşevizmden etkilenen kesimlerdi.

Tabii, ülkenin işgali ve ulusun topyekün Avrupa'ya, yani işgalcilere düşman kesildiği şartlarda, Batı düşüncesini savunmak her babayiğitin harcı değildi. Böyle olunca, Batıcılar da bir ölçüde Doğucularla aynı doğrultuda bulunuyorlardı.

Mustafa Kemal ile, Bolşevik olmamasına rağmen Türk-Rus ilişkilerine oldukça önem veriyor, "Sovyetler bize yardım edebilecek durumda ve düşmanlarımızın düşmanıdır" diyerek Soyvetlerle ilişkiyi sürdürüyordu. Mustafa Kemal'İN 1920 Temmuzunda Meclisteki konuşması kayda değerdir:

“Efendiler, bir de Bolşeviklik âleminden bahsolundu. Yine diğer zamanlarda da bahsolunmuştur ki, biz Bolşeviklerle aramış ve bulmuşuzdur ve en son temasımız az çok maddî ve kati bir şekle girmiştir. Resmen Sovyet Cumhuriyeti ile muhabere edilmiştir. Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtaç olabileceğimiz maddi muavenetin hepsini vadetmiştir. Silah, top, para vâadetmiştir. (Bravo sesleri, alkışlar) (63).

Sovyetler sadece vaatle kalmamışlar, bu işi gerçekleştirmişlerdir. Sovyetler Birliği iki ülke arasında yapılan anlaşma sonucu 15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923 tarihleri arasında, toplam: 45.000 adet tüfek, 52.000 adet cephane, 166.910 adet çeşitli top mermileri ve benzer savaş malzemeleri ile Türkiye'nin 1920 ve 1921 yıllarındaki Milli Savunma bütçesi kadar askeri yardım yapmıştır. (Toplam 82.000.000 TL. civarında) Ayrıca, 16 Mart 1921'de yapılan bir anlaşma ile, Sovyetler Birliği Türkiye'ye ekonomik katkıda bulunmak için gene karşılıksız yılda, (*) 10 milyon altın ruble yardım verme kararı alınır (64).

Rus Devrimi, Türk aydınları üzerinde büyük etki yapmıştır. İttihatçı bazı aydınlar Batı uygarlığının artık ömrünü tamamladığı ve yeni bir yol ve yöntem bulmanın zamanının geldiğini söylemeye başlarlar.

Ankara'da Bolşevizmden etkilenenlerin başında, Maliye Bakanı Hakkı Behiç, eski Harput Valisi ve bir ara İçişleri Bakanı seçilen Tokat Mebusu Nazım Bey yer alıyordu.

Lord Kinros, Hakkı Behiç'in Maliye Bakanı iken Meclisin ufak tefek değişikliklerle kabul ettiği programını, Marksist bir programın önemli unsurlarını taşıdığını söylüyor. Hat-

(*) Bu yardım birkaç yıl devam etmiştir.

tâ artık Mecliste açıkça komünizm üzerine tartışmaların yapılabilirdiğini yazıyor (65).

Hattâ bazı din adamları ve ülemadan kimseler bile bu düşünceleri hoş karşılayabiliyor. Halide Edip'in dediği gibi, "Bunlar da, Şark Mefkûresini eski İslâm demokrasisi temellerinde diriltmek istiyorlar." (66)

Daha önce de sözünü ettiğimiz bir İngiliz istihbarat raporunda, "Bolşevik etkisi, milliyetçi Türk çevrelerinde gitgide daha belirginleşmektedir" demektedir.

21 Şubat 1920 (1336) tarihli Alemdar gazetesinin Şeyh-ül-İslam Sabık Mustafa Sabri Efendi de, Türk aydınlarının Bolşevik olmalarını bir ittihatçı oyunu olarak değerlendiriyor. Şöyle diyor:

"Zavallı Türk Milleti! Dünkü gün ezeli düşmanımızdır diyerek seni Almanlarla beraber harbe sokanlar, bugün de Bolşeviklik namı altında Moskoflarla birleşmeye davet ediyorlar."

İşte o günkü uluslararası ve ülkenin içinde bulunduğu şartlardan dolayı, milli kurtuluşun önderleri Sovyetler'e yaklaşıyorlardı. Bu yaklaşma, benimsemeseler de Bolşevizmin ülkede yayılmasını sağlıyordu.

Ulusal Kurtuluş Savaşını ve Ankara Hükümetini ilk tanıyan devlet Sovyetler Birliği'dir. İlk Türk Dışişleri heyeti Moskova'ya gider. Sovyet Başkurt Cumhuriyeti adına 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya ilk gelen resmi temsilci Şerif Manatof'tur. Manatof, temsilcilik görevini bir yana bırakarak, Anadolu'da devrimci çalışmalara başlar. Hatta Şerif Manatof'un, Ankara Hükümeti Dışişleri Bakanlığı gizli ödeneğinden ayda 100 TL. maaş aldığı da ileri sürülür (67).

Yozgat isyanının bastırılmasından sonra Çerkes Et-

hem'in Ankara ziyaretlerinin sıklaştığını yazmıştık. Gene bir gün Hacı Şükrü Bey'in Taşhan'daki bürosunda iken, İçişleri Bakanı seçildiği halde Musatfa Kemal'in kabul etmeyip, Çerkes Ethem vasıtasıyla istifa ettirdiği Nazım Bey'le tanışır.

Nazım Bey, Ankara'nın ileri gelen sosyalistlerindendir. H.İ.Dinamo, Nazım'la Ethem'in görüşmesinde, Nazım Bey'in Çerkes Ethem'e dediklerini şöyle yazar: (*)

“Yeni orduyu neden, örneğin sizin kişiliğiniz çerçevesinde kurmak istemiyorlar da yetenekleri ve güçleri üstünde hiçbir kimsenin bir şey bilmediği halde Osmanlı ordusunun general ve albayları çerçevesinde yaratmak istiyorlar? İç ve dış düşmanlara karşı ilk doyurucu yumruğu indiren sizsiniz, şimdiye kadar yenilgi nedir bilmediniz. Ellerinizin altındaki güç, artık bir çete değildir. Bunu bütün dünya anlamıştır...

Sovyet Rusya'da koskoca gerici Çar yanlısı, emperyalist devletler beslemesi orduları önüne katıp kovalayan komutanlar, hep halkın içinden fişkırmış sizin gibi komutanlardır. Hiç bir Çarlık generali halktan yana, devrimden yana çıkmamış, çıkamamıştır. Bizim Osmanlı ordusu paşalarımızın ve albaylarımızın tutulacak bir tek yanları, emperyalizme karşı çıkmış olmalarıdır... Yarın Türkiye düşmandan temizlendiğinde, Osmanlı ordusunun paşaları burada ancak bir burjuva devleti kuracaklar, bütün ağalık, derebeylik gibi kuruluşları olduğu gibi bırakmak zorunda kalacaklardır.

Sosyalizmi meydana getirmekle Sovyetler de bize her türlü yardımı yapmaya her gün yeniden söz veriyorlar. Sizi Mustafa Kemal'den daha üstün buluyorlar. M.Kemal Paşa salt bir siyasal güç, emperyalizme karşı savaşın bir sembolü ola-

(*) Alıntı biraz uzun olacak, fakat o gün Türk Bolşeviklerinin ulusçu önderler ve Çerkes Ethem'den neler bekledikleri hakkında oldukça öğreticidir.

rak biliniyorsa da, elinde asker gücü olmadığından, sahip olması gereken gücün yarısını yitirmektedir. Yalnız gördüğümüze göre, Mustafa Kemal'in gittiği yol, tam anlamıyla bir diktatörlük yoludur." (68)

Çerkes Ethem bu Bolşevik propagandadan oldukça etkilendir. Soyvetler'in Ankara'da kendisini M.Kemal'e yeğ tuttuklarına tam inanır. Çerkes Ethem de artık Bolşevikliğini ilan eder. Bir Sovyet yazarına göre Çerkes Ethem artık şöyle konuşmaktadır:

"Bolşeviklik bütün dünyaya hakim olacak. Eğer biz ona münasip duygularla hüsn-ü kabul gösterirsek, millet her hâlükârda saadete ulaşır. Sükûn sağlandığı takdirde, Bolşevizm istikbaliniz için faydalı ve verimli olacaktır. Şimdi Bolşevizm memleketi kurtarıyor, gelecekte halkımızın hayat ve saadeti ni de koruyacaktır." (69)

Çerkes Ethem anılarında, Bolşevik Lider V.İ. Lenin'in, "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı" görüşü için, "yüksek insani prensipler" derken "ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum" diyor. Fakat bu durumun bir süre sonra, "Kafkasya'daki milletler aleyhinde bozulduğunu" da iddia ediyor. Çerkes Ethem, Türk-Sovyet ilişkilerini ve Sovyetler'in kendisini Mustafa Kemal'e yeğ tuttuklarını şöyle anlatıyor:

"Hakikaten Rus Sovyet merkezinin maddeten ve siyaseten çok ciddi ve samimi görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankara'mızın Moskova ihtilal merkezi ile dostluk münasebetleri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin lehimizde mühim, hatta nakdi muavenetleri, gizli ve aşikâr bizi iltizam eden dostlukları inkâr edilemeyecek kadar meydanda idi. Gerçi o zaman için bu dostluk her iki taraf için zaruri idi.

Bu cihetle hepimiz takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk ihtilâl ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı ve bunu açıkça ortaya koyuyorlardı.” (70)

Çerkes Ethem’in Ankara günlerinde adının karıştığı bir önemli olay da, Nazım Bey meselesidir.

Eski Harput Valisi ve ilk TBMM’nin Tokat Milletvekili Nazım Bey İçişleri Bakanlığı için adaylığını koyar. O zaman Bakanlar Meclis içinden tek tek oylanarak seçilir.

Nazım Bey’in adaylığına karşı, Mustafa Kemal de Refet Paşa’yı (Belen) aday göstermiştir. 89 oya karşılık 98 oy alarak Nazım Bey Meclisin çoğunluğunca İçişleri Bakanı seçilir. Mustafa Kemal Nazım Bey’i kabul etmez. İstifaya zorlar. Bu ise ancak o günlerin Ankarasının en güçlü adamı Çerkes Ethem vasıtasıyla olur.

Çerkes Ethem, Ankara’da dostu Arif Arslan Bey’in misafiri olarak Keçiören’deki köşkte kaldığı gün, boşalan İçişleri Bakanlığına Nazım Bey’in seçildiği duyurulur. Mustafa Kemal’in Nazım Bey’i istemediği gelen konuklar tarafından Ethem Bey’e söylenir. O akşam konuklara Mustafa Kemal de eklenir. Mustafa Kemal, gümüş tabakasından oradakilere sigara tutup sigarasını da yaktıktan sonra Nazım Bey meselesini açar.

Mustafa Kemal Nazım Bey’in İçişleri Bakanlığında bulunduğu sürece hiçbir iç karışıklığın sorumlusu olamayacağını, gerekirse Meclis Başkanlığından bile istifa edeceğini söyler.

Mustafa Kemal’in konuşmasından sonra orada bulunanlar Ethem Bey’e, ısrarla bu işe müdahale etmesini isterler. “Eğer Nazım Bey’e bir selam göndererek rica ederseniz onun istifasını ancak siz gerçekleştirebilirsiniz” derler. Ethem Bey’i ikna ederek Nazım Bey’e, Hacı Şükrü Bey’in gönderilmesini sağlarlar.

Hacı Şükrü'nün o gece gitmesinden sonra konuklar dağılırlar. Fakat Hacı Şükrü Bey'in tekrar dönmesi fazla uzun sürmez. Cebinden çıkarıp verdiği kağıdı Ethem Bey gaz lambasının ışığında okumaya çalışır. "Nazım Bey, Meclis Başkanı'na yazdığı mektupta Dahiliye Vekilliği'nden çekildiğini bildirir." (71)

Çerkes Ethem ise, anılarında Nazım Bey'i tanımadığını, ama buna rağmen, Mustafa Kemal ve o geceki konukların verdiği bilgi ve ısrarlarından sonra şu karara vardığını yazıyor:

"Bir takım mecburiyetler olacak. Kendisinin liyakat ve iktidarına bütün arkadaşlar gibi benim de itimadım olmakla beraber, bugün vazifeyi kabul etmemesini uygun bulanlardayım." (72)

Böylece, Anadolu komünistlerinin liderliğinden Tokat milletvekili Nazım Bey, meclisin çoğunluğuna rağmen M.Kemal istemediği için İçişleri Bakanlığından istifa ettirilir.

Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığından istifası aynı zamanda sosyal devrimcilerin bundan sonra asla elde edemeyecekleri çok önemli bir mevki olmuştur.

M. Kemal Paşa, İçişleri Bakanlığına Refet Bey'i seçtir-menin rahatını yaşarken, Nazım Bey bu meseleden sonra Çerkes Ethem'le tanışır ve Hacı Şükrü Bey'in evinde (daha önce belirttiğimiz gibi) konuşmalarına şu gözlemlerini de ekler:

"Bu güçte ve karakterde bir generalin çevresinde başka insanları barındırmayacağı kanısı bizde egemendir. Bugün, bütün ipleri elinde toplamasına yardım etmek için, Ulusal Kurtuluş Savaşının alın yazısı için kellesini koyan sizler ve bizler de düşünce ve planlarımızdan ister istemez fedakârlık ediyoruz. Sizin isteğinize uygun olarak Dahiliye Vekaletin-

den vazgeçmiş bulunmam, yarın için bize çok büyük güçlükler çıkarabilir. Refet Bey, M.Kemal'in dış düşmanlarından çok iç pürüzleri, daha çok politik anlamdakileri temizlemek için kullandığı tam anlamıyla militarist kafada bir adamdır. Mustafa Kemal, başını yiyeceği güne dek onu da ötekiler gibi kullanacaktır.” (73)

Gerçekten de Nazım Bey'in bu gözlemleri oldukça ilginçtir. Kurtuluş Savaşı şüphesiz o uğraşa katılanların büyük özverileriyle gerçekleşebilmiştir. Ama savaşa katılan güçlerin homojen olmaması, sınıfsal ve düşünsel çelişkilerin zamanla filiz vermesine yol açmış ve güçlü olan, zayıfı yok etmeye çalışarak iktidarı elde etmiştir.

Bu gözlemi, Kurtuluş Savaşı günlerindeki sol hareketin sonu, (Mustafa Suphi Olayı, İstiklal Mahkemelerinde solculara verilen idam ve kürek cezaları. Nazım Bey'in kendisine verilen 15 yıllık kürek hapis vs.) Çerkes Ethem ve kuvvetlerinin sonu, Refet Paşa'nın sonu bu gözlemleri doğrular gibi görünmektedir.

Nazım Bey'in bu gözlemine Halide Edip Adıvar'ın anılarında anlattığı, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili şu konuşmasını da eklemek anlamlı sayılabilir.

Halide Edip'le bir sohbetlerinde Mustafa Kemal Paşa şöyle der:

“- Şunu demek istiyorum: Herkes benim verdiğim emri yapmalıdır... Ben hiçbir fikir hiçbir eleştiri istemiyorum. Yalnız emirlerimin yerine getirilmesini.”

Halide Edip de; “- Benden de mi Paşam?” diye sorunca; “sizden de,” diye cevap verir.

Bunun üstüne Halide Edip, millî amaca hizmet ettiğiniz sürece size itaat edeceğim der. Mustafa Kemal ise; “- Benim

emrime daima itimat edeceksiniz!” der. Halide Edip; “- Bu bir tehdit mi Paşam?” diye sorar.

Bu soru üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın tavrı değişir. Arkasından;

“- Teessüf ederim.... Ben sizi hiçbir zaman tehdit etmem,” der.

Halide Edip, Mustafa Kemal ile bu tartışmadan sonraki düşüncesini şöyle yazıyor:

“- O akşam çok düşündüm. Hep aklımdan Mustafa Kemal Paşa’nın vaktiyle kudretin bölünemeyeceği hakkındaki sözleri geçiyordu. Fakat, kudret eline geçerse, istediğini yapacağından emindim.” (74)

Mustafa Kemal, Nazım Bey Olayı’nı Söylev’de, bolşevizm ve casusluk tehlikesi varsayımıyla birleştirerek ve devreye Çerkes Ethem’i hiç sokmadan izah ediyor. Yüksek Meclisçe seçilen ve güvenilen bir bakanı kabul etmemekle yaptığım işi biliyorum, diyor. Ama yurdun çıkarlarının kendisini buna zorladığını belirterek şöyle devam ediyor:

“Baylar, Meclis üyeleri arasında, aykırı bir takım ilkelere eğilim gösterenler belirmeye başlamıştı. Bunlardan Nazım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti...

Nazım Bey, doğrudan doğruya, ya da bir aracı bularak kimi yabancı çevrelerle ilişki kurabilmiş, bu çerçevelerce özendirilmiş ve onlardan yardım sağlamıştır.

Bu kişinin “Halk İştirakiyun Partisi” diye, temelsiz, yalnız çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişimini ve o partinin başında ulus yararına aykırı çalışma içinde bulunduğunu duymuşsunuzdur. Bu kişinin yabancı örgütlere çaişlik (casusluk) ettiğine de inanıyorum.” (75)

Ayrıca, Nazım Bey’i seçenler de dolaylı olarak suçlanı-

yordu. Hükümetin iç yönetim örgütünün başına getirilen böyle bir kişi, yurda ve ulusa değil, “ancak paralı uşak olduğu kimselerin yararına en büyük hizmeti yapabilecek duruma getirilebilmişti” deniyor.

Bu istifa olayında M.Kemal, Söylev’de Çerkes Ethem’den her nedense hiç söz etmiyor. Nazım Bey de bu yaptıklarının cezasını İstiklal Mahkemesinde yargılanarak, 15 sene kürek cezasına mahkûm olarak ödüyor.

Halbuki o günler Ankara’sındaki güçler dengesi düşünüldüğünde Mustafa Kemal’in tek başına Nazım Bey meselesini halletmesi pek mümkün gözüküyor. Mecliste Nazım Bey aleyhine olan çoğunluk Çerkes Ethem’in gücü ile birleşince, Mustafa Kemal’in Refet Belen’i İçişleri Bakanı seçtirilmesi gerçekleşmezdi.

İşin garip yanı, Refet bey bir süre sonra İçişleri Bakanı olmasında büyük rolü olan Çerkes Ethem’e de cephe alır. Çünkü, Refet Bey aynı zamanda Batı Cephesinin bir kısmının da komutanı olmuştur. Batı Cephesi içindeki çatışmalarda Refet Bey de Çerkes Ethem’in karşısında yer alır.

Aslında, Nazım Bey’in İçişleri Bakanı olması M.Kemal ve kurmayları için büyük tehlike idi. İçişleri Bakanlığı, Türkiye’nin tüm yönetim kadrosunu, polisi, jandarmayı elinde tutan bir güçtü. Nazım Bey’in İçişleri Bakanlığı ile Çerkes Ethem’in Yeşil Ordusu elele verirse, önemli bir tehlike oluşturabilirlerdi.

Mustafa Kemal, rakiplerinin bu sağlam kozları karşısında birçok kez olduğu gibi çok sağlam oynadı. İş başından kendi lehine çözdü.

SEYYARE-İ YENİ DÜNYA GAZETESİ

Çerkes Ethem'in Ankara ile ilişkileri aynı zamanda Bolşevizm ile de tanışmasına yol açar. İdeolojik-politik içerikli sohbetlerde bulunur. Birçok kişi ile tanışır. Ve o günlerdeki temaslarından sonra Bolşevizmden etkilenir. Bolşeviklere yaklaşıp. Hatta artık etrafında komünizmin tek kurtuluş yolu olduğuna ait propagandalar yapar.

Çerkes Ethem, 1920 Ağustos sonlarında Eskişehir'de Arif Oruç yönetiminde Seyyare-i Yeni Dünya adında günlük bir gazetenin çıkarılmasına yardımcı olur. Gazete, Bolşevizm yanlısı bir yayın organıdır.

Gazete ilk yayımını 30 Ağustos 1920'de yapar. Önce "Arkadaş" adıyla yayınlanan gazete, Arif Oruç'un Demirci Cephesinden Eskişehir'e gelmesinden sonra, (6 Eylül), Seyyare-i Yeni Dünya adını alır.

Arif Oruç, 1894 Dimetoka doğumludur. Edirne İdadisinde okuduktan sonra Mülkiye'ye girmiş ama, bitirmeden gazeteciliğe başlamıştır. Macerayı seven, sosyalist eğilimli birisidir. Yeni Dünya olayından sonra, 1931 yılında "Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi fırkası"nı ve 1948'de "Müstakil Türk Sosyalist Partisi"ni kurmaya çalışmış, fakat açılmasına İstanbul Valiliği izin vermemiştir (76).

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesi, adından da anlaşılacağı gibi, Kuvay-ı Seyyare'nin yayın organı gibiydi. Bu gazete "İslam Bolşevik Gazetesi" olarak nitelenir.

Gazete başlığının hemen altında, "Dünyanın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz", yani, "Dünyanın Proleterleri Birleşiniz" sözü yazılıdır. Gazetenin isminin özelliği ise şundan geliyor: Seyyare, Çerkes Ethem'in kuvvetleri olan Kuvay-ı Sey-

yare'yi temsil ederken, Yeni Dünya tabiri de Sovyet Yeni Dünyası'nı simgeliyor. Ayrıca, Yeni Dünya, Mustafa Suphi'nin Moskova'da kurup, Kırım'da, Türkistan'da ve Kafkasya'da çıkardığı gazetenin de ismidir.

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin adı ve başlığının altındaki kilişedeki sloganı tıpkı Yeşilordu kavramı gibi Soyvet Müslümanlarından esinlenmiştir. Ama bu durumun, M. Suphi'nin örgütüyle organik ilişkisinin olması anlamına gelmez. Çünkü, Seyyare-i Yeni Dünya'da İslami görüntü devam etmektedir.

Çerkes Ethem, Arif Oruç'u cephede Kuvay-ı Seyyare saflarında tanıdığını yazar. Gazeteci olarak vatan hizmetinde çalışması için bir miktar maddi yardımda bulunduğunu belirtir. Eskişehir'de kurulu matbaayı da kendi arzusu üzerine bu amaç için kendisinin satın aldığını söyler. Devamla da anılarında şöyle der:

“Arif Oruç bir gün bana, matbaasının Anadolu'daki matbaaların en iyisi olduğunu söylediği zaman şöyle cevap vermiştim: İnşallah zafer sonunda bir matbaa size hediye olacaktır.” (77)

Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinde, İslâmî yönün mü, yoksa Bolşevik yönün mü daha ağır bastığını belirtmek oldukça güçtür. Çünkü, araştırmacılar da bu konuda susmaktadır. Zaten bu gazetenin hiçbir nüshasının arşivlerde bile mevcudu yoktur. Mete Tuncay sadece 32. sayıyı görmüştür. Bir tek sayıdan hareketle de bu konuda karar vermenin oldukça güç olduğunu kendisi de yazmaktadır.

Çerkes Ethem bu gazetenin niteliği için, “gazetenin mesleği sosyal demokratı” diyor. Anılarını Söylev'den sonra (1930'larda vs. yazmış olabilir) yazdığına göre, acaba “sosyal demokrat” terimini Bolşevizme denk düşen bir terim ola-

rak mı, yoksa bugün anladığımız anlamda demokratik sol anlamında mı kullandığını ayırt etmek biraz güç. Çerkes Ethem bu gazetenin amaçları arasında, sosyal demokrasi ilkeleri doğrultusunda halk arasında birlik ve beraberlik yaratmanın ve devrime rehberlik etmenin olduğunu da söylüyor.

Bir Sovyet yazarı da bu gazetede çıkan makaleler için şunları söylüyor:

“Komünizmin, ona bir çeşit Müslüman ahlâkı atfeden, ilkel ve bilinmez, fakat nispeten dürüst yorumlarını temsil ediyordu.” (78)

Fahrettin Altay da anılarında, Seyyare-i Dünya hakkında, Afyon’a Ankara’dan karayağız yakışıklı bir delikanlının (*) geldiğini ve serbest, saygısız bir tavırla selam verip yanındaki koltuğa oturarak Ethem Bey’in ağabeyi Reşit Bey’den getirdiği mektubu verdiğini yazmaktadır. Mektup şöyle başlar:

“Fahrettin Beyefendi’ye,

Bilmem ki Bolşevik olacak mısınız? Olmasanız bile herhalde, bir Bolşevik gazetesi olan Yeni Dünya’nın yaşamını sağlamak için abone olarak yardımınızı dilerim efendim.” (79) F.Altay’ın anılarına göre, gelen Yeni Dünyacı gençle o günkü durum ve cepheler üzerinde aralarında küçük bir polemik de olur. Yeni Dünyacı gencin sert ve heyecanlı eleştirileri karşısında, Fahrettin Altay alttan alır ve genci yolcular. Bu olay onu şöyle düşündürür:

“Olay beni çok düşündürdü. Reşit, itibarlı bir milletvekilidir. Bolşevik olmuş. Tabii kardeşim Ethem de ondan ayrılmaz. Demek Ankara’da esaslı bir Bolşevik örgütü meydana gelmiş, bir de gazete çıkarıyorlar.” (80)

(*) Bu genç Arif Oruç’tur.

M.Kemal'in Yeşilordu örgütünü 1920 sonlarında kesin olarak kapatmasından sonra, iç ve dış komünistleri kontrol altında tutmak amacıyla resmi bir Komünist Partisi kurdurduğunu daha önce belirtmiştik. Resmi parti 18 Ekim 1920'de kurulur ve M.Kemal bunu bir mektupla Çerkes Ethem'e bildirir. Bu partinin kuruluşu Yeşilordu'nun kapatılması gibi, Seyyare-i Yeni Dünya gazetesinin de kapatılmasına yol açar.

"Muhterem Ethem Beyefendi" diye başlayıp, "Muhterem Yoldaş" diye biten mektupta M.Kemal, Çerkes Ethem'e şunları yazmaktadır:

"3. Enternasoynel'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu genel merkeze sen, ben ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu derneğin fikirlerini yayacaktır. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve mevkilerde şubeler açılmasına yardım ve yol göstericiliğini zi esirgemezsiniz. Muhterem Yoldaş." (81)

M.Kemal, 3. Enternasyonel'e bağlı partiye kendisinin ve Ethem'in de alındığı haberini verdikten sonra, Yeni Dünya gazetesinin bu partinin yayın organı olmasını sağlar. Böylece yayından Batı Cephesi komutanı ve M.Kemal'in rahatsızlık duyduğu bu gazete kontrole alınmış olur. Bir süre sonra Yeni Dünya Ankara'ya taşınır.

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy, bu gazetenin yayınının TBMM'nin politikası ile çatıştığını yazarak, Ethemci Hacı Şükrü'yü de M.Kemal'e zaman zaman şikâyet eder.

Yeşilordu'nun tasfiyesi Mecliste, "Halk Zümresi" adlı bir grubun oluşmasına yol açar. Mustafa Kemal, toplumsal devrimcilerin Mecliste bu ad altında varlığına bir süre müsa-

ade etmiştir. Fakat arkasından Meclise Halk Zümresi programına benzer bir program sunarak (Halkçılık Programı) toplumsal deyrimcilerin grup olarak varlığına da son verir.

Ali Fuat Cebesoy, anılarında Halk Zümresi için şöyle der:

“Mecliste oluşan ‘Halk Zümresi’ daha önce tanıdığımız arkadaşlardı. Bunlar, toplumsal devrime inanıyorlardı. Hükümetten ayrı bir grup yapmaktan vazgeçiremedik. Mümkün olmadı. Fakat şimdi, ‘Halkçılık Programı’ altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir.” (82)

Yeni Dünya gazetesinin Ankara’ya taşınması Arif Oruç’un bilgisi dışında gerçekleşir. Bu iş için, Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras Eskişehir’e gelirler. Arif Oruç’u bularak O’na içkili bir yemek ziyafeti çekerler. Yemekten sonra Arif Oruç’a, “gidip şu matbaayı bir görelim” derler. Arkasından matbaaya giderler. Arif Oruç, matbaanın asker ve polis kordonu altında sökölüp sandıklara yüklendiğini görünce şaşkına döner ve içkili yemek ziyafetinin sırrını da çözer.

Bu sırada, Celal Bayar, Arif Oruç’u bir yana çekip, içinde yüklüce para bulunan zarfı kendisine uzatarak: “Yeni Dünya’yı Ankara’da çıkarmaya devam edeceksin” der. Gazete bundan sonra Ankara’da çıkmaya başlar. H.İ. Dinamo şöyle diyor.

“Yeni Dünya gazetesi sahibi ve iki Ankaralı konuk, bambaşka düşünceler içinde vagonun karanlığına gömülerek Ankara’ya yollandılar.” (83)

Eskişehir Yeni Dünya’sı, “İslam Bolşevik Gazetesi” iken, Ankara’da yayınına devam eden Yeni Dünya, resmi Komünist Parti’nin yayınıdır ve başyazarı Parti Genel Sekreteri Hakkı Behiç’tir. Fakat ilk sayıdan sonraki başyazar gene Arif

Oruç olur.

Ankara'daki Yeni Dünya'da da ilk sayılarda, Çerkes Ethem "Milli Kahramanımız Ethem Yoldaş" vs. diye övülürken, 83. sayıdan sonra yavaş yavaş hedef alınır. Bu sayıdan sonra gazetenin başlığındaki "Seyyare" sözü de kaldırılır. (84)

Mustafa Kemal'in aldığı bu önlemlere rağmen, Çerkes Ethem kontrol dışı bir askeri güç olarak kaldığı sürece ve ondan büyük umutlar bekleyen birçok kişi bulundukça M.Kemal'in Ethem'le çatışması bitmemiştir. Henüz son söz söylenmemiştir.

III. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL - ÇERKES ETHEM ÇATIŞMASI

Çerkes Ethem'in Yozgat dönüşü Ankara günleri Mustafa Kemal ile çelişkilerinin çıktığı ilk dönemlerdir. Çerkes Ethem'in Anadolu'daki tüm iç isyanları tek başına kendi askeri gücü ile bastırması, Onu tartışmasız bir askeri önder durumuna getirmişti.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Çerkes Ethem kuvvetlerinin prestijinin en yüksek olduğu bir dönemde, o sırada politik olarak prestiji en yüksek akım olan Bolşevizm ile birleşmesi veya ona yaklaşması Mustafa Kemal ve arkadaşları için büyük bir korku kaynağı teşkil etmiştir.

Çerkes Ethem, hastalığından dolayı cepheyi kardeşi Tevfik'e bırakarak sık sık Ankara'ya zorunlu ziyaretlerde bulunuyor ve bu durum ona, yönetimi ve o sırada oluşan muhalefeti daha yakından tanıma fırsatı veriyordu. Bu tanımlar Çerkes Ethem'i muhalefete yaklaştırırken yönetimden uzaklaştırıyordu.

M.Kemal ve arkadaşları ise, haklı olarak "kuşkucu" bir kadrodur. Bu kuşkuculuk onları ister istemez aşırı tedbirciliğe götürmüştür.

Güçlenen merkezi yönetim doğal olarak kendisine rakip istemiyordu. Var olan ve zamanla oluşan mahalli güçleri ve çeşitli muhalifleri eritip bünyelerine katmak istiyorlardı. Çeşitli esnek metodlarla muhalif akımları kazanma mücadelesi veriyorlardı. Buna rağmen kazanamazlarsa kendi merkezi yapılarını tam oluşturmak için zorunlu çatışmalara da girebiliyorlardı. Bu, bir yerde artık onlar için zorunlu oluyordu. Eşyanın tabiatı gereği böyle olacaktı.

Mustafa Kemal-Çerkes Ethem çatışmasına bu genel görünüm içinde bakmak gerekir. Yoksa mesele asla kişisel çelişkinin ürünü değildir. Kişisel çelişkiler olabilir. Ama bu böyle bir çatışmanın özü olamaz. Bu çatışmanın özü, olsa olsa o günkü somut durumun farklı düşüncelerle değerlendirilmesidir.

Mustafa Kemal, Çerkes Ethem ve kuvvetleri gibi bir gücü ve onunla birlikte var olan güç odaklarını yola getirmek veya yok etmek için az çaba harcamamıştır. Böyle bir zorlu mücadeleye, hiç kimse mecbur olmadıkça, hem de çok mecbur olmadıkça girişmez.

Kopma noktasına gelen bu çelişki, kendini bu noktada ortaya koymaz. Bu noktaya gelmeden önce olayların bir gelişimi vardır.

Bu çatışmaya yol açmış olan olaylar dizisi daha önce kısmen verildi. Şimdi, fazla ayrıntıya girmeden M.Kemal-Çerkes Ethem çatışmasının gelişme aşamalarını, bu noktaya nasıl gelindiğini ve ne gibi olayların bu zorunlu sonu hazırlamaya sebep olduğunu veya başka bir yol izlenseydi bu sonun olup olmayacağını nesnel bir gözle izlemeye çalışalım.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Çerkes Ethem'in M.Kemal'le ilk çatışması Yozgat isyanı sonrası, isyanın sorumlusu olarak ileri sürülen Yahya Galip Bey meselesinde ortaya çık-

mıştır. Mustafa Kemal, Yahya Galip'in Yozgat isyanından dolayı yargılanmasını engellemiştir. Bu olayı Çerkes Ethem'in, "Ankara'ya gelirim, Meclis Başkanını Meclisin önünde asacağım" demesi izlemiştir.

Bu asmak tehdidini Çerkes Ethem anılarında inkâr ediyor. Mustafa Kemal ise, Söylev'de görgü tanığı vererek anlatıyor. Bu olayın ispatı bir anlamda önemli değildir. Önemli olan, bir çatışmanın başlaması ve Çerkes Ethem'in o ruh hali ile böyle bir tehdidi yapabileceğidir.

Yozgat İsyanı dönüşü Ankara günleri, Çerkes Ethem için çok yoğun ilişkilerin kurulup geliştiği günlerdir. Artık Meclis, Mustafa Kemal'in kontrolünde değil, Ethem'in arkasındadır. Kurulacak ordunun temelini düzenli ordunun mu, yoksa Çerkes Ethem'in milis kuvvetlerinin mi oluşturacağı aşamasında, Ethem'i savunanlar çoğunluktadır. Sovyet Devriminden sonra artık düzenli ordu örgütlenmesinin Çar ordusu örneğinde iflas ettiği fikri hayli taraftar toplamıştır. Bunun en yoğun propagandasını Meclisteki Ethem yanlıları, sosyal devrimciler ve özellikle Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit Bey yapmaktadır.

Çerkes Ethem ve Reşit Bey'in bu faaliyetlerinden tedirginlik duyan Çerkeslerin "Bilge İzzet" dedikleri, aslen Çerkes olan Yusuf İzzet Paşa, bir gün Reşit Bey ve Ethem'i yanına çağırıp uyarır. Seyyar kuvvetlerin günü geldiğinde görevinin sona ereceğini söyler. O zaman bu kuvvetlerin dağılması ve düzenli ordu örgütlenmesine katılması, düzenli ordu örgütlenmesinin esas olması gerektiği görüşünü savunur. Bu duruma, Reşit Bey ve Çerkes Ethem çok bozulurlar. Adeta dünyaları yıkılır.

İşte bu günlerde Fuat Paşa'nın yerine Batı Cephesine

atanan İsmet Paşa ve Refet Paşa ile Tevfik Bey'in arası açılır. Tevfik, bu komutanların geri çekilmesi için ağabeyi Ethem'e ne gerekirse yapılmasını ısrarla söyler.

Çerkes Ethem bu işi Mustafa Kemal'le görüşmek ve kabul etmezse zor kullanarak, hatta gerekirse Onu ortadan kaldırarak çözmek için, Mustafa Kemal'e hasta yatağında silahlı adamlarıyla birlikte istasyondaki eve bir baskın yapar. Dr.Adnan Adıvar'ın da bulunduğu odada Çerkes Ethem aniden içeri girer ve "geçmiş olsun Paşam" dedikten sonra isteklerini söyler. Mustafa Kemal bu istekleri kabul etmez. Ama durumdaki olağanüstülüğü anında sezdiği için, elini yatağının altındaki tabancaya uzatır ve kabzayı kavrar. Ethem'in eli de tetiktedir. Kısa bir bekleyiş anından sonra, Çerkes Ethem'in bir askeri içeri girerek Ethem'e, Çerkesce "sarıldık" der. Bu durumda çok kan döküleceğini düşünen Ethem elini silahından çeker ve "peki Paşam öyle olsun" diyerek adamlarını toplayıp gider (85).

Ethem, bu olaydan sonra da amacından vazgeçmez ve bunu gerçekleştirmek için tekrar Mustafa Kemal'le samimi olur. Geçmişini unutturmaya çalışır. Gene bir gün, Mustafa Kemal'i Ankara Taşhan'da arabasıyla geçerken vurmaya dener, fakat gene başarısız olur.

Çerkes Ethem'in bu sıradaki düşüncelerini çok iyi ifade ettiği için, gene uzun da olsa Dinamo'dan aynen aktarmaktan kendimi alıkoyamayacağım. Dinamo'ya göre, Çerkes Ethem şöyle düşünür:

"Ben Osmanlı ordusu paşalarının toplanıp salt çene çalarak yurdu kurtaracaklarını sandıkları bir dönemde koca bir Salihli Cephesi kurup Yunanlıları Binbir Tepelerin dibinde mıhladım. Ben, Osmanlı paşalarının hışmından tir tir titredikleri Anzavur'un başına cellat kesildim ve Onu ordusuyla ko-

valayıp Biga da denize döktüm. Ben Adapazarı, Düzce ve Bolu ayaklanıcılarının canına ot tıkayarak Türkiye'nin kade-rini bir kere daha kurtardım. Ben, Yozgat'taki korkunç ve az-gın Çapanoğullarını atlarımla çiğneyip yere sererek Türki-ye'yi en umutsuz bir durumda kurtardım. İç düşmanların bur-nunu böylece yere sürttükten sonra yine Yunanlılara döndüm ve Demirci'de en modern ve dolgun bir tümenlerini bir kanat çırpışta darmadağın ettim. Bu hangi düzgün ordu paşasının gücüydü? Daha sonra yine Yunanlıların Gediz'deki tümenine saldırıp hırpaladım ve gerilere doğru kaçırttım. Bu saydığım işleri bugün benim karşımda yer alan düzgün ordu kuman-danlarından birisi başarsaydı -haşa kendini Tanrı sanır ve kendine destanlar yazdırırdı... Ben kazandığım zaferlerden sonra bunlara denk söz söylemek hakkına elbette sahip olaca-ğım.” (87)

Görüldüğü gibi, Çerkes Ethem'in o gün düşündüklerinin anlaşılması bakımından yukarıdaki alıntı oldukça öğreticidir. Gene Dinamo'nun yorumuna göre, Ali Fuat Paşa zamanında düzenli ordu ile Kuvay-ı Seyyare el ele vererek çalışıyordu. Fu-at Paşa olsaydı çetecilik elbette düzenli orduya dönüşecekti.

Çerkes Ethem, Mustafa Kemal ve arkadaşları için, “işte yarınki bu büyük orduyu kurma şansını elimizden almak ve bi-zi haritadan silmek için bütün güçleriyle ayağa kalktılar” (88) diyor.

GEDİZ MESELESİ ve FUAT PAŞA OLAYI

Kurtuluş Savaşı tarihinde Gediz Savaşı değişik şekiller-de yorumlanmıştır. Kurtuluş Savaşının önderleri bile bu ola-ya farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır.

Gediz Savaşı sırasında, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Cebesoy'dur. Fuat Paşa'yı vaktiyle bu cephe komutanlığına Çerkes Ethem önermiş ve gerçekleştirmişti. Zaten Fuat Paşa'nın komutanlığı sırasında Kuvay-ı Seyyare ile düzenli ordu arasında önemli bir anlaşmazlık olmamıştır. Düzenli ordu ile Seyyar Kuvvetler sırt sırta verip yurt savunmasında savaşmışlardır.

Bu arada Gediz'e Yunan birlikleriyle karşı saldırı gerçekleştirilir. Genelkurmay önce bu saldırıya karşı çıkar. Fakat Fuat Paşa ve Çerkes Ethem ısrar edince kabul edilir. Bu Çerkes Ethem anılarında şöyle belirtir:

“Hakikatte Gediz’de ayrı bir halde bulunan bir fıkralık Yunan kuvvetine yapacağımız kat’i bir baskın taarruzuyla iyi bir netice alınacağına ben inanıyordum. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye bu arzumuzu muhalefet etti ise de, bazı mütâlaalarım ile ısrarım üzerine muvafakat edildi.” (89)

Ertuğrul Grubu Kumandanı Kâzım Bey (Özalp) da bu olayı anılarında anlatırken, “neticede Cephe Kumandanı Ali Fuat Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye’nin de muvafakatini sağlayarak taarruza karar verdi” (90)

Mustafa Kemal ise, Söylev’de, “Genelkurmay Başkanlığı Batı Cephesinin bu önerisini kabul etmedi” diyor. Gediz’e saldırı, 24 Ekim 1920’de gerçekleşir. Bu saldırı için M.Kemal, “Baylar, dalgalı, düzensiz ve komutansız bazı savaşlardan sonra, bildiğiniz üzre, Gediz’de yenildik” demektedir. (91)

Gediz Savaşında Mustafa Kemal, “yenildik” derken Çerkes Ethem yenilgi olmadığını, düşmanın darbe yiyip çekildiğini iddia ediyor. O sırada cephede olan Kâzım Özalp ise, cephe komutanının geri çekilme emri vermesinden sonra yenilgi olmadığını, iki tarafın da geri çekildiğini yazıyor. Yunanlıların geri çekilmesini ise şöyle ifade ediyor:

“Tam bu esnada, bir köylü koşarak geldi. Ben, dedi, size geliyorum. Yunanlılar bütün gece çekildiler. Şimdi Gediz’de hiçbir Yunan kalmamıştır.” (92)

Yani, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa çekilme emri verdiği zaman, Yunanlılar da çekiliyorlar. Çerkes Ethem’in dediğine göre, çok yoğun bir savaş oluyor. Sadece Kuvay-ı Seyyare’den 200 şehit ve 500 yaralı veriliyor. Düzenli ordudan da kayıplar var. Karşı tarafın bunun iki misli kaybı olduğu söyleniyor. Ama yenilgiden bahsedilmiyor.

Kâzım Özalp, köylüden aldığı bu haberi, Fuat Paşa ile irtibat kuramadığı için, telgraf başında bekleyen Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalara bildiriyor. Gediz olayı, Genelkurmayın yayınladığı “Harp Tarihi Dersleri” adlı kitapta da böyle anlatıyor. Yani yenilgi yok. O halde, “yenildik” olgusu fazla net görünmüyor (*).

Bu olay daha sonra o yıllarda tartışmalara yol açmış olacak ki, Mustafa Kemal Söylev’de “yenildik” derken, Yunus Nadi Söylev’den üç yıl önce yazdığı yazıda, yenilgiden bahsetmiyor. Yunus Nadi ise;

“İddialar o kadar karışıktır ki, bu Gediz Taarruzunun nasıl geliştiği bir türlü anlaşılamamış kalmıştı” (93) diyor.

Olayın bu kadar taze olduğu bir dönemde “bir türlü anlaşılamamasının” sebebini anlamak oldukça güç sayılır.

Gediz olayı, neticede Fuat Paşa’ya Moskova yolculuğu nasip ediyor. Mustafa Kemal Paşa, 8 Kasım 1920’de Fuat Paşa’yı Moskova’ya elçi olarak göndermek için Ankara’ya çağırır. Mustafa Kemal Paşa’yı Ankara garında karşılamaya kendisi de gidiyor. Fuat Paşa’yı “omuzunda bir filinti olduğu

(*) Araştırmacı Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler 2 adlı kitabında bu konu üzerinde uzunca duruyor. İlgilenenler faydalanabilirler.

halde ulusal kuvvetler kılığında gördüm” diyor. Bunun üzerine, Batı Cephesi Kumandanına bu kıyafeti benimseten düşüncenin, yani çeteciliğin etkisinin ne denli asırı olduğunu görerek çok kızıyor.

Fuat Paşa’ya, kısa bir gerekçeden sonra yeni görevini anlatıyor. Fuat Paşa da beğenerek kabul ediyor. Sonra İsmet ve Refet paşaları çağırarak kendilerine, “çarçabuk düzenli ordu ve büyük süvari gücü meydana getirmek” gerektiğini anlatıyor.

Mustafa Kemal, böylece 8 Kasım 1920 günü, “düzensiz ordu düşüncesini ve siyasetini yıkma kararının uygulama alanına konulduğunu” Söylev’de belirtir. Tabii bu karar, Kuvay-ı Seyyare’nin de tasfiyesi kararı anlamına gelmektedir.

Böylece Ali Fuat Cebesoy, Batı Cephesi Komutanlığı’ndan ve Çerkes Ethem ile kardeşi Reşit Bey’den ayrılıyor. Tabii Gediz Olayı bu iş için önemli bir gerekçe kabul ediliyor. Belki de Kuvay-ı Seyyare’ye hoşgörülü davranan Ali Fuat Paşa bilinçli olarak uzaklaştırılıyor. O zaman Kuvay-ı Seyyare’nin daha kolay yola getirilebileceği düşünülebilir.

Ethem ve ağabeyi Reşit Bey’in, Fuat Paşa ile Moskova’ya gönderilmesi de düşünülmüş, ama çıkan bazı dedikodular bu işin gerçekleşmesini engellemiştir. Yunus Nadi, düzenli ordu kurmanın önünde Fuat Paşa’yı engel görmektedir.

“Nihayet Ali Fuat Paşa’nın Garp Cephesinden geri alınmasına, en doğru tabiriyle Garp Cephesinin Ali Fuat Paşa’dan kurtarılmasına lüzum ve zaruret hasıl oldu. İşte İstiklal Harbinin, ordu yapmak hesabına ilk şuurlu hareketi bu olmuştur.” (94)

Bundan sonra Fuat Paşa’nın geri alındığı Garp Cephesine İsmet Paşa verilir. Cephe ikiye bölünerek, Güney kısmına Refet Paşa getirilir. Daha sonra Çerkes Ethem ve Kuvay’ı

Seyyare ile düzenli ordu fikrini savunanlar arasındaki çatışma hızla tırmanır.

İsmet ve Refet Paşalara verilen düzenli orduyu hızla kurma görevi bir süre sonra Çerkes Ethem ve Kuvay-ı Seyyare aleyhinde oluşan çalışmalarla gelişir. Böyle olunca, Ethem Bey'in yerinde cephede vekil olan Tefvik Bey'le paşaların arası çok çabuk bozulur ve çelişkiler uzlaşmaz noktaya kadar gelir.

Çerkes Ethem, vaktiyle Tokat Mebusu Nazım Bey'e karşı İçişleri Bakanı olmasını sağladığı Refet Paşa ile de bozuşmuş ve onu İstiklal Mahkemesine vermiştir.

Kuvay-ı Seyyare'nin dağıtılacağı haberi alttan alta yayılır. Bu durum milisler arasında güvensizliği ve huzursuzluğu arttırır. Bu gidişe Çerkes Ethem dayanamaz ve bir gün, İsmet Paşa'nın karargâhına silahlı adamlarıyla bir baskın yapar.

Çerkes Ethem anılarında bu olayı şöyle anlatır:

“İsmet Bey... şaşırmış bir halde ayağa kalkarak kısa bir tereddüt anı geçirdi. Sonra... Yüzündeki şaşkınlık tebessüme çevrilmişti.

Ellerimi tutarak, nabzımı yoklayarak, kollarımı okşayarak:

- Ne vakit teşrif buyuruldu? Sizi ateşli ve sıkıntılı buldum.

Rahatsızlığınız nasıl oldu, dedi.” (95)

Anlaşılan İsmet Paşa Ethem'i yatıştırmaya çalışmaktadır. Fakat Ethem gayet sert bir çıkış yapar. “Sizinle müşterek olan hayatımıza son vermeye geldim” der. Yapılan aleyhtarlıkları anlatarak, “eğer bana, Kuvay-ı Seyyare'ye artık lüzum kalmadı ise, bunu açıkça söyleyiniz, derhal bu fedakâr kuvveti dağıtmaya amadeyim” der. Bu tavrına karşılık, İsmet Paşa, gayet yumuşakça alttan alır ve devamla:

“Allah şu fesadların cezasını versin. Samimiyetle söylü-

yorum ki, sizi Ali Fuat Paşa'dan çok seviyorum. Takdir ediyorum. İtimat ediniz, emin olunuz, memleket müdafaasında siz ve kuvvetlerinize lüzum kalmadığı kanaatinde değilim... hizmetlerinize münâsib bir askeri üniforma içinde sizi görmek isterim. Rütbenin derecesini tayin size ait. Karar ve emri almak benim vazifemdir.” (96)

Böylece Ethem'i yatıştırmaya çalışır. Arkasından Refet Paşa'yı bağışlamasını ister. İstiklal Mahkemesine verilen evrakın geri alınmasını rica eder ve Refet Paşa için, “Hatta isterseniz elinizi öptürürüm” der. Refet Bey'in gelecekte her ikisinin de işine yarayabileceğini belirterek gönlünü almaya çalışır.

Çerkes Ethem, şahsına gösterilen bu büyük ilgi karşısında, çok memnun kalır. Rütbe ve mevki meraklısı olmadığını, ama kuvvetleri arasında bunu hak kazanmış olanların olduğunu belirtir. Ama Refet Bey meselesinde geri adım atmaz. Şöyle der:

“Mahkemece beraat etmesine imkân görülmeyen bir maznunun Dahiliye Vekaleti kâfi bir hata iken, Ona bir de Cenup Cephesi Kumandanlığı verilmesi...” (97)

Bu eleştirisinden sonra, Ankara'ya gideceğini belirtir ve dönüşte tekrar görüşmek dileği ile İsmet Bey'in yanından ayrılır.

DİPNOTLAR

- 1- Adıgey'in Kısa Târîhi - Kafkasya Kültürel Dergi. Sayı 39.
- 2- Kafkasya Üzerine Beş Konferans.
- 3- Kafkasya Üzerine Beş Konferans. S. 259.
- 4- Taner Timur - Osmanlı Toplum Yapısı. S. 153.
- 5- Yamçı Dergisi - S. 4, S. 75.
- 6- Doğu Ergil - Milli Kurtuluş Savaşı'nın Sosyal Tarihi. S. 250-256.
- 7- Doğu Ergil a.g.e. S. 86.
- 8- Cemal Kutay - Çerkes Ethem Dosyası. C. 1 S. 13.
- 9- Halide Edip Adivar - Dağa Çıkan Kurt. S. 127.
- 10- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 11.
- 11- Rauf Orbay - Yakın Tarihimiz. C. 1. S. 141.
- 12- Doğan Avcıoğlu - Milli Kurtuluş Tarihi. C. 1. S. 576.
- 13- Rauf Orbay - a.g.e. C. 1. S. 147-148.
- 14- Doğan Avcıoğlu - a.g.e. C. 2. S. 578.
- 15- Doğan Avcıoğlu - a.g.e. C. 2. S. 579 (aktarma).
- 16- Doğan Avcıoğlu - a.g.e. C. 2. S. 576.
- 17- Doğu Ergil - a.g.e. S. 275.
- 18- Doğu Ergil - a.g.e. S. 276.
- 19- Cemal Kutay - a.g.e. C. 1. S. 17.
- 20- Cemal Kutay - a.g.e. C. 1. S. 19.
- 21- Doğan Avcıoğlu - a.g.e. C. 3. S. 117.
- 22- Cemal Kutay - a.g.e. C. 1. S. 154.
- 23- Doğu Ergil - a.g.e. C. 1. S. 271.
- 24- Hasan İzzettin Dinamo - Kutsal İsyan C. 7. S. 69.
- 25- Çerkes Ethem'in Hatıraları - S. 26.
- 26- Çerkes Ethem'in Hatıraları - S. 26.
- 27- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 80.
- 28- Çerkez Ethem'in Hatıraları. S. 50.
- 29- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 52.

- 30- Mustafa Kemal - Söylev.
- 31- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 53.
- 32- Halide Edip Adıvar - a.g.e. S. 127.
- 33- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. s. 219.
- 34- Çerkes Ethem'in Hatıraları. s. 56.
- 35- Cemal Kutay a.g.e. C. 1. S. 251.
- 36- Cemal Kutay a.g.e. C. 1. S. 127.
- 37- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 216.
- 38- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 228.
- 39- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 233.
- 40- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 233.
- 40- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 233.
- 41- Şevket Süreyya Aydemir - Tek Adam. C. 2. S. 318.
- 42- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 65.
- 43- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 69.
- 44- Mustafa Kemal - a.g.e.
- 45- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 78.
- 46- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 71.
- 47- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 344.
- 48- Rahmi Apak - Garp Cephesi Nasıl Kuruldu. S. 585.
- 49- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 253.
- 50- Mete Tunçay - Türkiye'de Sol Akımlar, S. 131.
- 51- Mete Tunçay - Türkiye'de Sol Akımlar, S. 134 (dipnot).
- 52- Mustafa Kemal - a.g.e. S. 346.
- 53- Mete Tunçay - a.g.e. S. 138.
- 54- Doğan Avcıoğlu - a.g.e. C. 2. S. 556.
- 55- Samet Ağaoğlu - Kuvay-ı Milliye Ruhu. S. 20.
- 56- Ali Fuat Cebesoy - Milli Mücadele Hatıraları. S. 465.
- 57- Feridun Kandırmacı - Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası S. 13.
- 58- Yunus Nadi - Çerkes Ethem Kuvvetleri'nin İhaneti. S. 11.
- 59- Mustafa Kemal - a.g.e. S. 347.
- 60- Mustafa Kemal - a.g.e. S. 349.
- 61- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 58.
- 62- Doğan Avcıoğlu - a.g.e. C. 2. S. 289.
- 63- Mete Tunçay - a.g.e. S. 150.
- 64- Doğu Ergil - a.g.e. S. 146.
- 65- Lord Krnos - Atatürk. S. 379.
- 66- Lord Krnos - Atatürk. S. 379 (aktarma).
- 67- Doğan Avcıoğlu - a.g.e. C. 2. S. 570.
- 68- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 340-342.

- 69- Mete Tunçay - a.g.e. S. 143 (aktarma).
- 70- Çerkes Ethem'in Hatıraları. S. 109.
- 71- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 338.
- 72- Çerkes Ethem'in Hatıraları - a.g.e. S. 104.
- 73- Hasan İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 7. S. 342.
- 74- Halide Edip Adivar - a.g.e. S. 134.
- 75- Mustafa Kemal a.g.e. S. 370.
- 76- Mete Tunçay - a.g.e. S. 144 (dipnot).
- 77- Çerkes Ethem'in Hatıraları - a.g.e. S. 110.
- 78- Mete Tunçay - a.g.e. S. 147 (aktarma).
- 79- Fahrettin Altay - On Yıl Savaş ve Sonrası, S. 277.
- 80- Fahrettin Altay - On Yıl Savaş ve Sonrası, S. 279.
- 81- Çerkes Ethem'in Hatıraları a.g.e. S. 108.
- 82- Ali Fuat Cebesoy - a.g.e. S. 474.
- 83- H. İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 8. S. 130.
- 84- Mete Tunçay - a.g.e. S. 149.
- 85- Kılıç Ali Paşa Anlatıyor - S. 52.
- 86- H. İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 8. S. 156-162.
- 87- H. İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 8. S. 154.
- 88- H. İzzettin Dinamo - a.g.e. C. 8. S. 155.
- 89- Çerkes Ethem - a.g.e. S. 111.
- 90- Kazım Özalp - Yakın Tarihimiz C. 2 S. 7.
- 91- Mustafa Kemal - a.g.e. S. 367.
- 92- Yalçın Küçük - Türkiye Üzerine Tezler. C. 2. S. 631 (aktarma).
- 93- Yunus Nadi - Kurtuluş Savaşı Analıra. S. 393.
- 94- Yunus Nadi - Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti. S. 8.
- 95- Çerkes Ethem a.g.e. S. 133.
- 97- Çerkes Ethem a.g.e. S. 134.

Cumhuriyet 'in Kültür Hizmeti

Atatürk

- Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri

Bülent Tanör

- Kurtuluş (Türkiye 1918-1923)
- Kuruluş (Türkiye 1920 Sonraları)

Prof. Dr. Sina Akşin

- Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I-II

Prof. Dr. Macit Gökberk

- Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk

Yunus Nadi

- Türkiye'yi Sokakta Bulmadık

Falih Rıfkı Atay

- Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)

Bâki Öz

- Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

- Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük

Sabahattin Selek

- Milli Mücadele (Büyük Taarruz'dan İzmir'e)

- **İsmail Arar**
- Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı
Prof. Dr. Niyazi Berkes
- 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I-II
Ceyhun Atuf Kansu
- Devrimcinin Takvimi
Paul Dumont-François Georgeon
- Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)
Ali Fuat Cebesoy
- Sınıf Arkadaşım Atatürk I-II
Abdi İpekçi
- İnönü Atatürk'ü Anlatıyor
Paul Dumont
- Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev
Kılıç Ali
- İstiklâl Mahkemesi Hatıraları
Prof. Dr. Niyazi Berkes
- Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler I-II
S. İ. Aralov
- Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I-II
Sabahattin Selek
- İsmet İnönü'nün Hatıraları
Nurer Uğurlu
- Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu
George Duhamel
- Yeni Türkiye Bir Batı Devleti
Bülent Tanör
- Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları
Prof. Dr. Suna Kili
- Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli
Falih Rıfki Atay
- Atatürk'ün Bana Anlattıkları
Reşit Ülker
- Atatürk'ün Bursa Nutku

- **Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya**
- **İslamcılık Cereyanı I-II-III**
- **M. Şakir Ülkütaşır**
- **Atatürk ve Harf Devrimi**
- **Kılıç Ali**
- **Atatürk'ün Hususiyetleri**
- **Mustafa Kemal**
- **Anafartalar Hatıraları**
- **Ecvet Güresin**
- **31 Mart İsyanı**
- **Doğan Avcıoğlu**
- **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**
- **Metin Toker**
- **Şeyh Sait ve İsyanı**
- **Süleyman Edip Balkır**
- **Eski Bir Öğretmenin Anıları**
- **Yunus Nadi**
- **Birinci Büyük Millet Meclisi**
- **Kemal Sülker**
- **Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu**
- **Prof. Dr. Neda Armaner**
- **İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk**
- **Fazıl Hüsnü Dağlarca**
- **Destanlarda Atatürk / 19 Mayıs Destanı**
- **Yunus Nadi**
- **Mustafa Kemal Paşa Samsun'da**
- **İsmet Zeki Eyuboğlu**
- **İrticanın Ayak Sesleri**
- **Nuri Conker**
- **Zâbit ve Kumandan**
- **Mustafa Kemal**
- **Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal**
- **İsmet Zeki Eyuboğlu**
- **İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nakşibendilik**

Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur

- Ermeni Meselesi I-II

Talât Paşa

- Hatıralar

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

- Hürriyet'in İlanı

İsmet İnönü

- Lózan Antlaşması I-II

Sami N. Özerdim

- Yazı Devriminin Öyküsü

Nurer Uğurlu

- Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları

- Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları

Halide Edip Adıvar

- Türkün Ateşle İmtihanı I-II-III

Prof. Dr. Muammer Aksoy

- Atatürk ve Tam Bağımsızlık

Prof. Dr. Şerafettin Turan

- Atatürk ve Ulusal Dil

Johannes Glasneck

- Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye I-II-III

İsmet İnönü

- Cumhuriyet'in İlk Yılları I-II

Gâzi Mustafa Kemal

- Yarın Cumhuriyet'i İlan Edeceğiz (Nutuk'tan)

- Yarın Cumhuriyet'i İlan Edeceğiz (Söylev'den)

Fazıl Hüsnü Dağlarca

- Gâzi Mustafa Kemal Atatürk

Eylemde/10 Kasımlarda

Ruşen Eşref Ünaydın

Atatürk'ü Özleyiş I-II

Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil

- Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak

Prof. Dr. A. Afetinan

- M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım
Falih Rifki Atay

- Zeytindağı

Prof. Dr. Suat Sinanoğlu

- Türk Hümanizmi I-II-III

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

- Batılılaşma Hareketleri I-II

Charles N. Sherrill

- Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye
Hatıraları/Mustafa Kemal I-II

İsmet Zeki Eyuboğlu

- Karanlığın Ayak Sesleri / Kadirilik

Dr. Bernard Caporal

- Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında
Türk Kadını I-II

Dr. Bernard Caporal - Neşe Doster

- Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında
Türk Kadını III - Kronoloji

Ruşen Eşref Ünaydın

- Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat

Kurt Steinhaus

- Atatürk Devrimi Sosyolojisi I-II

Bahir Mazhar Erüreten

- Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları

Sabahattin Eyuboğlu

- Köy Enstitüleri Üzerine

Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

- İlk Meclis

Prof. Dr. A. Afetinan

- M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları

Yunus Nadi

- Cumhuriyet Yolunda

Falih Rıfki Atay

- Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs
Gâzi Mustafa Kemal
- 1919 Yılı'nın Mayısının 19'uncu Günü Samsun'a Çıktım
Nadir Nadi
- 27 Mayıs'tan 12 Mart'a
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
- Balkan Savaşları / Birinci Balkan Savaşı I-II-III
Tayfur Sökmen
- Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar
Dr. Abdurrahman Melek
- Hatay Nasıl Kurtuldu
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
- Balkan Savaşları / İkinci Balkan Savaşı I-II
Gâzi Mustafa Kemal
- Erzurum Kongresi
Sabahattin Selek
- Millî Mücadele (Erzurum'da Gergin Günler)
Yaşar Nabi
- Balkanlar ve Türklük I-II
Ceyhan Atuf Kansu
- Bağımsızlık Gülü
General Fahri Belen
- Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)
Gâzi Mustafa Kemal
- Sivas Kongresi I-II-III-IV
Doç. Dr. Suat Yakup Baydur
- Dil ve Kültür
Kadriye Hüseyin
- Mukaddes Ankara'dan Mektuplar
Berthe Georges-Gaulis
- Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği
Ord. Prof. Enver Ziya Karal
- Tanzimat-1 Hayriye Devri

Falih Rifkî Atay

- Çankaya I-II-III-IV-V

Liman von Sanders

- Türkiye’de Beş Yıl I-II-III

İsmet İnönü

- Hatıralar (Birinci Dünya Harbi)

Arnold J. Toynbee

- Türkiye I-II-III - Bir Devletin Yeniden Doğuşu

İlhami Bekir

- Altın Destan Mustafa Kemal Atatürk I-II

Prof. Dr. Mahmut Âdem

- Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız

John Grew

- İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları - Atatürk ve İnönü

Dr. Bernard Caporal

- Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I-II-III (1923-1970)

Dagobert von Mikusch

- Avrupa ile Asya Arasındaki Adam (Gazi Mustafa Kemal) I-II-III-IV

Prof. Dr. Erol Manisalı

- Dünden Bugüne Kıbrıs

Mustafa Baydar

- Atatürk’le Konuşmalar

Gâzi Mustafa Kemal

- Ankara’ya Geliş (Nutuk’tan)

- Ankara’ya Geliş (Söylev’den)

Yunus Nadi

- Ali Galip Hadisesi

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

- Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku

Tevfik Bıyıkhoğlu

- Atatürk Anadolu’da (1919-1921)

Nadir Nadi

- 27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1961-1962)

Oktay Akbal

- Atatürk Yaşadı mı?

Jean Deny

- Yeni Türkiye

Mahmut Esat Bozkurt

- Atatürk İhtilâli I-II-III

SSCB Dışişleri Bakanlığı

- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Stalin,
Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları

Edward Weisband

- İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I-II-III

Y.A. Bagirov

- Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri I-II

A. Şemsutdinov

- Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri

**Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok,
Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas**

- 30 Ağustos Hatıraları

Bakû 1920

- Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri I-II-III)

Cevdet Kudret

- Abdülhamit Devrinde Sansür I-II

Prof. Dr. Tahsin Yücel

- Türkçenin Kurtuluş Savaşı

David Hotham

- Türkler I-II

Sadi Borak

- Atatürk'ün Özel Mektupları

